

"ועדת הסוכנות" 1927/8 – לתולדותיו של "מהפך" ציוני

במחצית הראשונה של שנות העשרים היתה תמימות דעים מרובה ואף שיתוף פעולה בין ההנהלה הציונית בראשותו של ד"ר חיים וייצמן לתנועת הפועלים הארצישראלית¹ ביחס לעתידו של המפעל ההתיישבותי בארץ. זה, לפי אותה תפיסה, צריך היה להתבסס בעיקרו על יישובים חקלאיים ולקום באמצעות הון לאומי על קרקע הלאום. "חוט השדרה של עבודתנו הינה, ומוכרחה להיות, ההתיישבות החקלאית"² קבע ד"ר וייצמן. המשק החקלאי הפרטי נתקבל "על תנאי", שכן, כפי שהחליטה הוועידה הציונית בלונדון ביולי 1920 –

מטרת הישוב העובד היא התנחלות העובד העברי על הקרקע [...] התנחלות של קנדידטים בעלי הון פרטי רצויה מאד, ועל ההסתדרות הציונית לתמוך בהם, אם אך נשמעים מתנחלים אלה לעיקרים של ישוב לאומי (עבודה עצמית).³

א. ביקורת של ועדות ומומחים

ניתן להבין שיתוף פעולה זה בין ההנהגה הציונית, בעלת האוריינטציה ה"בורגנית" בזמן ההוא, לתנועת הפועלים הסוציאליסטית ברובה, על רקע צורכייהם של שני הצדדים: להנהגה, שהיוותה מעין "מטה כללי" של התנועה הציונית, התברר כי מאחוריה אין, למעשה, חיילים המוכנים להיחלץ למען הקמתה של ארץ ישראל יהודית. כשווייצמן השמיע, מתוסכל, ב-1920 את קריאתו הנודעת "עם ישראל אייכה?"⁴ רוב הנענים לו ולארץ ישראל הנבנית היו הפועלים, או כפי שנקראו אז – "חלוצים", אנשי העלייה השלישית. המוני בית ישראל מהמעמד הבינוני – קל ותומר עשירי היהודים – לא נהרו לארץ ישראל. מצד שני, ראשי

1. במושג זה אנו כוללים את הסתדרות העובדים ואת שתי מפלגות הפועלים הגדולות, "אחרות העבודה" ו"הפועל הצעיר" ומנהיגיהן.
2. ח. וייצמן, מסה ומעש, ירושלים ותל-אביב תשי"ג (להלן: וייצמן, עמ' 275).
3. א. ביינ, תולדות ההתיישבות הציונית, רמת גן 1976 (להלן: ביינ, עמ' 211).
4. מ. מדיני, עשר שנים של מדיניות ארץ-ישראלית, תל אביב 1928, עמ' 118.

הפועלים הבינו, כי ללא התקציב הציוני אין להם כל סיכוי לממש את תכניתיהם החברתיות והכלכליות ואף לספק תעסוקה לחלוצים שזרמו לארץ. בכל אהת מארבע השנים 1920-1923 עלו לארץ ישראל יותר מ-8000 איש,⁵ רובם חלוצים צעירים, היקף עלייה שלא היה כדוגמתו בארבעים השנה הקודמות, מאז ימי המושבות הראשונות ובי"ל".

מערכת יחסים זאת בתקופות העלייה השלישית (1919-1923) והרביעית (1924-1928) ידעה עליות ומורדות לא מעטים. די לציין, כי בתקופת העלייה הרביעית, שהתאפיינה במידה רבה יותר בעלייה "לא פועלית", אלא של אנשי המעמד הבינוני, נטתה ההנהלה הציונית לצמצם את מחויבותה לבלעדיותה של ההתיישבות החקלאית השיתופית. הדבר נבע, בין היתר, מכיקורת נוקבת שהושמעה כלפי תנועת הפועלים בארץ ישראל והזרוע ההתיישבותית-חלוצית שלה בקונגרס הציוני הי"ד, שהתכנס בווינה ב-1925. מנהיגי הפועלים חשו כי בציונות נפתח "קורס חדש" (כיוון חדש), המעדיף את היזמה הפרטית ואת ההתיישבות העירונית בארץ ישראל.⁶ הביקורת נבעה לא רק מהברלי דיעות אידיאולוגיים בין תנועת העבודה ליריביה שמימין. גם המציאות בשדה הפעולה עצמו היתה כדרך כלל מתסכלת. היישובים החקלאיים השיתופיים שהוקמו בעזרת הון לאומי בשנות ה-20, וכן אלה שנוסדו כעשור הקודם, לא נשאו את עצמם. המוסדות הלאומיים נדרשו להמשיך ולהזרים אליהם כספים, ופעם אחרי פעם נשאלה השאלה: האם אין בהתיישבות החקלאית פגם בסיסי שאינו מאפשר לה להתפתח כיאות?

כדי להשיב על השאלה האמורה ולהציע פתרונות לבעיות שוגרו לארץ ישראל בשנים 1924, 1926 ו-1927-8 ועדות ומומחים, שנתבקשו לחוות דעתם על היש ועל הראוי להיעשות בשדה ההתיישבות החקלאית בפרט ובנושא ההתיישבות הציונית בכלל. למסקנותיהם של ועדות ומומחים אלו הוקדשה אך מעט תשומת לב בספרות המחקרית, ואף זאת בקיצור.⁷

המומחה הראשון שביקר בארץ ב-1924 היה פרופ' אלונד מיד מקליפורניה,

5. היקף העלייה היה כלהלן: 1920 :8,223 - 1921 :8,294 - 1922 :8,685 - 1923 :8,175. שנתון הממשלה תש"י, עמ' 304.

6. ראה בנירון, ד. גלעדי, היישוב בתקופת העלייה הרביעית, תל אביב 1973 (להלן: גלעדי), עמ' 166-170.

7. בהקשר זה ראוי להזכיר את מאמרו של ד. גלעדי, "ההתיישבות העובדת בשנות העשרים כעיני ועדות מומחים", בדרך, ג, 1969 (להלן: גלעדי, בדרך), עמ' 94-105. לכל אהת מהועדות ולמסקנותיה הוקדשו 3-4 עמודים. בין, במחקרו המקיף על תולדות ההתיישבות הציונית, כמעט שאינו מזכיר את המומחים והוועדות הללו, שכמה מהם ערכו סיורים שנמשכו שבועות ארוכים, ומסקנותיהם הסעירו את דעת הקהל היהודית בארץ ואף בחוץ לארץ. הוא מסתפק בחצי עמוד ומעיר, כי "כל הדו"חות האלה נכתבו בידי מומחים מצוינים והכילו הערות ועצות נכונות וחשובות. עם זה אתה מוצא ככולם אותו

ומסקנותיו מבוססות על הניסיון שהצטבר בתקופת העלייה השלישית. הדו"ח שלו מתון יחסית, אם כי לא חסרות בו נקודות ביקורת, ביניהן על התלות המופרזת של המתיישבים במימון המוסדות הלאומיים, הגורמת לא אחת לכזובו, ביוזעם ש"המוסד שסיפק להם את התקציב יראג לסכומים נוספים."⁸

דו"ח חריף בהרבה פורסם בסוף 1926 על ידי פרופ' פראנץ אופנהיימר, הכלכלן היהודי-גרמני הנודע, ואבי תכנית "הקואופרציה" במרחביה. אופנהיימר שהה בארץ ישראל כחודש, באביב 1926, לפי הזמנת ההנהלה הציונית. תוצאות סיורו שפורסמו בעיתונות בדצמבר 1926 עוררו התמרמרות וכעס בעיקר בחוגי הפועלים.⁹ עיקר זעמו של אופנהיימר יצא על "הקיבוץ הגדול", על "העבודה העצמית" במושבים וכן על העובדה שהניהול בהתיישבות העובדת בכללותו אינו עומד על רמה נאותה.

אולם הסערה שחולל הדו"ח הזה,¹⁰ שבמקביל לו נתחבר דו"ח נוסף, על ידי האגרונום שלמה דיק, מנהל "הקואופרציה" במרחביה 12-15 שנה לפני כן והזמנת חוות הדעת משניהם נראית תמוהה, אם מביאים בחשבון ששיטת אופנהיימר וניהולו של דיק במרחביה לא נחשבו להצלחה! היתה כאין וכאפס לעומת "רעידת הארמה" שחולל דו"ח אחר, שהוכן כ-1927 ובמחצית הראשונה של 1928, ושיכונה להלן "דו"ח ועדת הסוכנות". נראה כי מעולם לא עורר מסמך שחובר בידי יהודים, על עתידו של המפעל הציוני, התרגשות ותסכול כה גדולים, כפי שקרה עם "דו"ח ועדת הסוכנות".

חסרון: הגחה מוטעית, שבעימותיה של ארץ מלאת ניגודים כמו ארץ ישראל, ותפקיד מיוחד במינו כמו התיישבותה על ידי יהודים – ניתן לתפסם תוך מסע מחקרי של כמה שבועות תפילה יסודית על כל תנאיהם וצרכיהם, והכל מתוקף מבטו החודר של 'המומחה', המקיף במעופו הרבה יותר מאשר אנשים מקומיים העוסקים בעבודה מיגעת זו שנים רבות [...]. בכל הדו"חות האלה יש שגיאות וטעויות ומסקנות נמהרות [...]" (עמ' 336).

8. גלעדי, בדרך, עמ' 98.

9. הדו"ח (בגרמנית) מצוי בארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) Z4/3448. חלקים ממנו פורסמו בעיתון דבר מה-13 וה-14 בדצמבר 1926. על הביקור ותוצאותיו ראה גם באוטוביוגרפיה שלו: F. Oppenheimer, *Erlebtes, Erreichtes*, Berlin 1931, pp. 219-220 על נסיבות הביקור, קבלת הפנים היידידותיות שנערכו לאופנהיימר והאכזבה שגרם הדו"ח, ראה: ג. קרטל, פרנץ אופנהיימר, פועלו הציוני ומרחביה – הקואופרציה בימי העלייה השנייה, תל אביב 1972, עמ' 155-168. עבודת מחקר של כותב שורות אלה על "אופנהיימר וארץ ישראל" עומדת להתפרסם.

10. בין המגיבים החריפים עליו היו ש. קפלנסקי, ידידו של אופנהיימר ובימים ההם מנהל מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית ודבר, 19 ו-20 באפריל 1927) ושלמה לכקוביץ (לביא), חבר עין חרוד ודבר, 20, 29 ו-30 בדצמבר 1926).

ב. הסכם וייצמן-מרשאל

ב-18 בינואר 1927 הודיע בניו יורק ד"ר חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, כי יום קודם לכן הושג "הסכם גמור בין הציונים והבלתי ציונים באמריקה, בראשות לואיס מרשאל"¹¹ בדבר הקמתה של הסוכנות היהודית המורחבת. השגת ההסכם על כינונה של "הסוכנות המורחבת" והצטרפותם של ה"לא-ציונים" למסגרתה היוו פרק אחרון במסכת ארוכה ומייגעת של דיונים ומשכרים, שהעסיקו את ההסתדרות הציונית ואת המפלגות הציוניות מאז ראשית שנות ה-20¹² ואולם ייסודו של הגוף החדש הותנה על ידי הלא-ציונים האמריקנים – רובם ככולם בעלי הון שווייצמן קיווה כי ישקיעו מהונם בארץ ישראל – בשיגורה של

ועדה שתחקור את התנאים בארץ ישראל, את משאביה ואת האפשרויות הכלכליות בכל תחומי המשק. הוועדה תתעניין גם בארצות השכנות, תבחון את סיכויי העלייה וההתיישבות ותכין הצעת תקציב. ועדת המומחים תישא אופי נייטרלי ותשהה בארץ ישראל זמן רב. הסוכנות היהודית תוקם באופן פורמאלי מיר אחרי שתגיש הוועדה את הדיון והשבון שלה.¹³

הקמתה של הוועדה נתקבלה כדרך כלל כרצון. העיתונות היהודית בפולין ראתה בהסכם את "אחד המאורעות החשובים ביותר בחיי היהודים."¹⁴ כך היה גם בארצות הברית.¹⁵ בארץ ישראל, שהייתה שרויה בעת ההיא במשבר כלכלי עמוק, היתה נכונות לאמץ כל פתרון קונסטרוקטיבי, והקמת "הסוכנות המורחבת" נראתה כפתח תקווה כספי והתיישבותי. כמצופה, תמכה ההנהלה הציונית בירושלים בצעדו של

11. העולם, 4.2.1927.

12. על המאבקים הממושכים להקמת "הסוכנות המורחבת" נכתב חומר רב. כאן יוזכר הפרק "הסוכנות היהודית" אצל וייצמן, עמ' 299-307. התייחסותו של מפלגות הפועלים בארץ ישראל לתכנית מובאת בהרחבה בספרו של י. גולדשטיין, מפלגת פועלי ארץ ישראל – גורמים להקמתה, תל אביב 1975, עמ' 42-69; המעלות והמורדות ביחסיו של וייצמן עם הלא-ציונים באמריקה נסקרים במאמרו של מ. קאופמן, "לואי מרשל וחיים וייצמן והקמת הסוכנות היהודית המורחבת", פרקי מחקר בתולדות הציונות, בעריכת י. באואר, מ. דיוויס, י. קולת, ירושלים תשל"ו (להלן: קאופמן), עמ' 38-95.

13. קאופמן, עמ' 68.

14. העולם, 4.2.1927.

15. "ההודעה על הוועדה נתקבלה כאן [בארצות הברית] כסימון רב על ידי כל החוגים." דיווח וייצמן להנהלה הציונית בלונדון, וראה: C. Weizmann, Letters and Papers. Vol. 13. Jerusalem 1978 (להלן: אג"ו), עמ' 196. מטעם ההנהלה הציונית בארץ ישראל שוגר באותו תאריך מברק לווייצמן ובו כרכה על "הבסיס הפוליטי והמטרות הקונסטרוקטיביות של הוועדה שתעבד תכנית בשביל בניין הארץ" (פרוטוקול ישיבת ההנהלה מ-4.2.1927, עמ' 187).

ווייצמן, קולונל קיש, מנהל המחלקה המדינית, כתב לו בתחילת פברואר 1927, כי “כולם פה מכירים בערך הוועדה.”¹⁶ אף הבריטים, שהיו מעורבים בניסיונות להקל את המשבר, ראו במינוי הוועדה צעד חיובי, והמוכר הראשי סימס כתב לקיש, כי הוא מאמין שתוצאות הבדיקה יסייעו “להקל את העול שאתה נושא על כתפך כמעט ללא עזרה.”¹⁷ קיש עצמו הורה לכל מחלקות ההנהלה הציונית, לקרן הקיימת, לקרן היסוד, לחברת הכשרת הישוב, להדסה ולתחנת הניסיונות החקלאית, להתחיל מיד בהכנת חומר לוועדה וכן הצעות “ברוח השקפותינו.”¹⁸

ההסתייגויות בארץ ישראל היו מעטות. י. לופבן, מראשי הפועל הצעיר, העלה “כמה וכמה ספקות בעצם הצורך המעשי במשלחת הזאת. האקספרטיזות השונות שהשתמשה בהן עד עתה ההסתדרות הציונית, שלא היו מלוות ביכולת של בניין, לא גילו לנו נצורות ולא הועילו הרבה לקדם את הביורור הכלכלי בבניין הארץ.”¹⁹ מן העבר השני, בימין הרוויזיוניסטי, נשמעו השגות קשות על הסכם וייצמן-מרשאל, ועל התכנית לשגר את הוועדה לארץ. זו ז'בוטינסקי דחה את התכנית כולה, בה ראה “תבוסה מוסרית בשביל ר”ר וייצמן.”²⁰ הרוויזיוניסטים בארץ ישראל תבעו לכנס לאלתר את הקונגרס הציוני כדי לדון בכל הסוגיה.²¹ נציג בכיר של הלא-ציונים, פליקס וארבורג, שביקר באותם ימים בארץ (ולאחר מכן נמנה עם חברי “ועדת הסוכנות”) ביקש להרגיע את החוששים, ותוך כדי כך העלה על נס את פועלו של וייצמן:

הוא הפליג לים סוער מאד. קברניטים עם ניסיון קטן היו בוודאי אובדי עצות במצב הזה, אולם ר”ר וייצמן הוכתר בנצחון כשהצלית לאחד את הגורמים השונים. הוועדה הזאת – אם תקום – צריכה להיות ועדה קונסטרוקטיבית ולא ועדת ביקורת. האנשים שייכנסו לתוך ועדה זו צריכים לגשת לעבודה מתוך הרגשה כי ארץ ישראל היא כאן, וכאן היא צריכה להיבנות.²²

ראשי הסתדרות העובדים קיבלו את הקמת הוועדה ברצון וקיוו שבין חכריה יהיה ייצוג מתאים ל“אוהדים של תנועת הפועלים”. בין השמות שהוזכרו היו מכס פיין, מנהיג פועלים יהודי-אמריקני, וליאון בלוס, המנהיג הסוציאליסטי היהודי-צרפתי ולימים ראש ממשלת צרפת. “עבודתנו – להתכונן גם מצד

16. אצ”מ S25/8017.

17. שם S25/8016. המכתב הוא מ-24.1.1927.

18. שם S25/8017. 6.2.1927.

19. הפועל הצעיר, 11.2.1927.

20. בולטין יט”א, 28.1.1927, אצ”מ S25/8017.

21. מכתב הוועד המרכזי של הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים בארץ ישראל ל“מפקד קיש” מ-1.2.1927, שם, שם.

22. ישיבת ההנהלה הציונית בירושלים, 30.1.1927, אצ”מ, פרוטוקולים מס’ 38.

ההסתדרות וגם מצד ריכוז ההשפעה על הוועדה, קבע כרל כצנלסון בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות. ואילו י. שפרינצק העלה את החשש, שהוועדה תושפע יתר על המידה מ"האטמוספירה של האינדוסטריאלים" (בהתכווננו, כנראה, להקמת המחלקה למסחר ולתעשייה בהנהלה הציונית בירושלים בהנהלתו של מאיר ריזנגוף וזמן קצר לפני כן). מזכיר ההסתדרות, דוד בן-גוריון, תבע לכלול כוועדה "גם אנשים המוכרים והמוסמכים בתנועת הפועלים היהודית והעולמית".²³ בסיכום החליט הוועד הפועל של ההסתדרות להתחיל לאלתר בהכנת תומר הסכרה לקראת בוא הוועדה.²⁴

ג. הרכבתה של "ועדת הסוכנות"

תהליך הרכבתה של הוועדה היה מייגע ונמשך על פני שנועות ארוכים כחורף 1927, כשעיקר העול מוטל על כתפיהם של דוד אידר, חבר ההנהלה הציונית בלונדון וליאונרד סטיין, המזכיר המדיני, שהתייעצו לגבי כל צעד ומינוי עם נשיא ההסתדרות הציונית, ר"ר וייצמן, ששהה אותו חורף בארצות הברית. בהתאם להסכם עם מרשאל נקבע, כי יוקמו למעשה שתי ועדות – "ועדת הסוכנות" ו"ועדת המומחים". על אף שאין אסמכתא כלשהי כמקורות, נראה שמראש הוסכם כי הוועדה הראשונה, הבכירה יותר, תהיה מורכבת מאישים יהודים בולטים, כעוד ש"ועדת המומחים" תכלול חוקרים, מומחים ומלומדים לא-יהודים (ועל כך יצא לאחר מכן לא פעם הקצף – וראה להלן).

הקושי הראשון נתגלע, כאשר הממשלה הבריטית לא הסכימה למינויו של הנציב העליון לשעבר, הרברט סמואל, כיו"ר הוועדה. ניסיונו של וייצמן לבטל את רוע הגזרה על ידי שיגור מכתב שכנוע לסר ג'ון שאקבורו, מפקידו הבכיר של משרד המושבות בלונדון – לא עלה יפה, והמועמדים הבאים לתפקיד היו אלפרד מונד ולורד רידינג.²⁵ התנגדות אחרת של משרד המושבות – לשיתוף מומחים אמריקנים – הוסרה בעקבות פעולה אינטנסיבית של סטיין ואידר.²⁶ בסוף ינואר ובמתצית הראשונה של פברואר 1927 הועברו משני צדיו של האוקיינוס הצעות לרוב לגבי איש שתי הוועדות. בין השמות שהוזכרו מונד ורידינג, כאמור לעיל; סיר הוגו הירסט וג'יימס דה רוטשילד (כנו של "הנריב

23. קונטרס, רצ"ג, ט"ו באדר א' תרפ"ו, עמ' 7.

24. פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 13.2.1927, עמ' 34-35, ארכיון העבודה (להלן: א"ש).

25. מכתב אידר לווייצמן, 23.1.1927, ומכתב סטיין לווייצמן, 27.1.1927, אצ"מ 24/2801/11.

מכתב וייצמן לשאקבורו, 27.1.1927, שם, S25/10242.

26. שם, 24/2801/11.

הידוע) מאנגליה: פליקס ורבורג ואויגן מייאר מארצות הברית: ד"ר אוסקר וסרמן מגרמניה; הסנטורים דלה-טורה ואדלר מאיטליה; ד"ר שנאבל מהולנד; ליאון בלום מצרפת; צ'ינו אוליבייטי מאיטליה. במקביל נאסף חומר רב על מומחים אפשריים שיסכימו לנסוע לארץ ישראל, לסייר בה ולהגיש חוות דעת מקצועיות בתחומי הכלכלה, התכרה, הבריאות, פיתוח אוצרות הטבע, האוכלוסיה וכו'. אחד הראשונים שנזכר היה הכלכלן האנגלי, ג'יי.מ. קיינס, לימים בעל מוניטין בין-לאומיים בתחומי המימון, הצמיחה הכלכלית והאבטלה.²⁷

בינתיים התעוררו קשיים מצד השותף האמריקני של ההסכם. מאז החלטה על הקמת הוועדה חשש מרשאל כי היא תהיה “ציונית מדי” ושלמעשה מבקשים הציונים רק לנצל את הכסף האמריקני של הלא-ציונים.²⁸ באמצע פברואר העלה מרשאל הצעה, שכדי לשמור על הנייטרליות של הוועדה יעמדו בראשה ד"ר וייצמן והוא עצמו. וייצמן השיב לו תשובה לא-מחייבת וביקש את חוות דעתה של ההנהלה הציונית בלונדון, התשובה שהגיעה היתה שלילית לחלוטין.²⁹

במחצית השנייה של פברואר התגבשה ההצעה, שיו"ר “ועדת הסוכנות” יהיה התעשיין היהודי-אנגלי, סר אלפרד מוגד (אחר כך לורד מלצ'ט), והוחלפה עמו שורה של תזכירים ומכתבים לגבי שאר חברי הוועדה וכן כאשר להרכבה של “ועדת המומחים”. ב-8 במרס נפגש ליאונרד סטיין לשיחה ממושכת עם מוגד, ובשוכו ממנה שיגר מיד את פרטיה לר"ר וייצמן בגניו יורק.³⁰ ראויים הדברים שיובאו בהרחבה מסוימת, שכן בשיחה זו נפרשה הסוגייה של חקירת המפעל הציוני בארץ ישראל, וכן דובר בה ארוכות מי הם האנשים הזכאים ויכולים לעשות זאת.

סר אלפרד פתח בשאלה, מדוע כל המומחים שהוזכרו אינם יהודים; האם לא יווצר הרושם של יהודים אין מומחים משלהם? וכללית, האם מינוי הוועדה אינו הודאה כמשלון המפעל בארץ ישראל וניסיון לסייע לעסק פושט-רגל? הוא הוסיף: אחרי שבע שנות פעולה, יש להניח כי ההנהלה הציונית מכירה את הנושא היטב, ואל לה לשים עצמה במצב שאחרים יבקרו אותה. סטיין השיב כי ההנהלה מבקשת לקבל עצות כדי לשפר את המצב, והקמת הסוכנות מאפשרת זאת.

מוגד חזר וקבל על אי מינוי מומחים יהודים. קיימת סכנה שהוועדה תיאלץ לקבל את דעת המומחים, שאינם מכירים כלל את ארץ ישראל. תשובתו של סטיין: “דבר אחד היה לנגד עינינו: רצוי, מבחינת האינטרסים הכלכליים, שיחולו שינויים

27. מכתב סטיין אל וייצמן, 15, 18, 21, 22 בפברואר 4- במרס 1927, אצ"מ S25/8017 וכן Z4/2801/11. נראה שווייצמן הוא שהעלה ראשון את שמו של קיינס במכתבו להנהלה הציונית בלונדון ב-24 בינואר 1927. אצ"מ, עמ' 196.
28. קאופמן, עמ' 70.
29. מכתב וייצמן לאיזרד, 19.2.1927, ומכתב ההנהלה הציונית לווייצמן, 21.2.1927, אצ"מ Z4/2801/11 וכן אצ"מ, עמ' 218.
30. אצ"מ S25/8017.

דראסטיים בשיטות ההתיישבות והמינהל. שינויים כאלה יעוררו, באופן טבעי, הרבה התנגדות. וקל יותר יהיה להעבירם אם העצה תבוא מפי מומחים בלתי קשורים לנושא ובלתי משוחדים, שאינם יהודים בעצמם, ולפיכך הם בעלי נקודת מבט אובייקטיבית לחלוטין.³⁰

סר אלפרד הביע התנגדות נחרצת למינויו של הכלכלן קיינס ל"ועדת המומחים". לדעתו, נודע קיינס בהערכותיו המוטעות, אף שהוא מבריק, ואיש אינו יודע איזה דו"ח הוא יגיש. כן ערער מונד על ההצעה לצרף לוועדה את הכלכלן האנגלי לייטון, וסטיין מצייין, כי מבחינתו של איש שיחו שני הכלכלנים דלעיל אינם באים בחשבון. בהמשך הועלו והורדו שמות נוספים. מונד הסכים לצירופו של פרופ' אלוד מיד מקליפורניה, ותוך כדי כך צייין, שרצוי לבחור מומחים הקלאיים מארצות שאקלימן דומה לזה של ארץ ישראל.

כשהעיר סטיין, כי לכמה שמות יתנגדו בוודאי האמריקנים, או כהגדרתו, "היהודים הלא-ציונים שלנו בניו יורק", הביע בן שיחו מורת רוח על זכות הוטו הזאת שהוענקה לבעלי בריתו של וייצמן מעבר לאוקיינוס. לעומת זאת, סמך ידו על ההצעה לצרף לוועדה הבכירה את ד"ר אוסקר וסרמן מגרמניה. אשר לליאון כלום – העיר מונד כי אינו מתאים לתפקיד, "בעיקר משום שהוא קודם כל פוליטיקאי ואין לו שום כישורים כלכליים". רצוי, לדעתו, לשתף בוועדה לפחות דמות ידועה אחת מקרב עשירי היהודים במצרים, כמו הררי פשה או הכרזן דה-מנשה, משום שהם מכירים את התנאים באזור, וכן יסייע הדבר לקרבם לארץ ישראל ואולי אף ישקיעו בה מהונם.

כסיומה של השיחה אישר מונד את הקו הכללי של הרכבת הוועדה. המגיעים התנהלו עד כה בסודיות גמורה, אך ב-20 במרס 1927 דלף ה"סוד" לעיתון "דבר", שידע לספר כי המינויים הסופיים לוועדה ייקבעו תוך שבוע: סר אלפרד מונד יעמוד בראש הוועדה, וחבריה יהיו סר הרברט סמואל ופליקס ורבורג. ד"ר וייצמן – כך נמסר עוד – רוצה לצרף לוועדה כמה מראשי הפועלים באירופה. בין המומחים שיישלחו לארץ הוזכרו שמותיהם של פרופ' מיד, מר גרימשאו מארגון העבודה הבינלאומי בז'נבה, הכלכלן קיינס מקמברידג', מר שנאבל מהולנד ועוד.

נגדת השמות העולים ויורדים חליפות המשיכה לנוע כל חודש מרס וכן במחצית הראשונה של אפריל 1927, עד שלואי מרשאל נתן פרסום רשמי להרכב הוועדה באמצע מאי י"ז – סר אלפרד מונד, וחברים – איל-ההון האמריקני, פליקס ורבורג, וד"ר לי. ק. פרנקל, ממלא מקום יו"ר חברת הביטוח מטרופולטן מניו יורק.³¹ אל השלושה, שהתעתדו לבקר בארץ ישראל בנפרד, צורפו כ-20 אנשי מדע ומומחים לתחומים ספציפיים. לרובם לא היה כל קשר קודם לנושא

31. העולם, 20.5.1927.

הציוני או להתפתחותה של ארץ ישראל.³² סמוך לסוף פרשת המינויים פרסם ד"ר וייצמן, לראשונה מזה תקופה ארוכה, הודעה פומבית על תפקידי הוועדה:

גם בלעדי הסוכנות היינו צריכים לשלוח עתה מלאכות כזאת, כי עייפנו מאי הרעה, אינו הדרך לכרוך לנו בשיטת התיישבותנו ומן הבקורת הנמתחת על דרך עבודתנו עתה, שנראית לנו לפעמים לא בלתי-צורקת לגמרי. ליד המלאכות תעמוד ועדת המומחים, שבסמכותה לא יעז איש להטיל ספק, ועל ידי כך לא יקשה לנו למצוא את הדרך הנכונה בהתאם להוראותיהם של המומחים, ואז גם לכסף יהיה מוצא.³³

ב-1 ביוני 1927 הושלמה “מלאכת המרכבה”. אוסקר וסרמן מברלין הסכים להיות החבר הרביעי בוועדה, וממשרדו של מרשאל בניו יורק שוגר כתב המינוי לארבעת החברים תחת הכותרת: ועדת החקר המשותפת לארץ ישראל. Terms of Reference שלה נאמר:

ועדת החקר המשותפת לארץ ישראל, שהואלת בטובך להימנות עם תכריח נוצרה בעקבות ההסכם בין החתומים מטה ווייצמן ומרשאל) כרי לבחון, בדרך של סקר וחקירה שיגוהלו לפי קווים מדעיים, את המקורות, התנאים הכלכליים והאפשרויות של ארץ ישראל, כמטרה ליצור תכנית מקיפה ושיטתית לגבי עבודת הבניין העתידה בארץ ישראל ולשם הכוונה ויצירתה של הסוכנות היהודית.

32. בין המומחים האלה היו: בנושא הגירה והתיישבות: סיר ג'ון קמפבל, סגן יו"ר ועדת התיישבות של הפליטים היוונים. החקלאית וקולוניזציה: ד"ר אלוד מיד, ראש הסוכנות להכשרת קרקע בארצות הברית (שחקר את מצב ההתיישבות בארץ ישראל ב-1924, כאמור לעיל); פרופ' ג'יי. ג'יי. ליפמן, מנהל תחנת הניסיונות החקלאית בניו ג'ורג' פרופ' פראנק אדאמס מקליפורניה; סר. קיר. הנריקס, לשעבר ממחלקת העבודות הציבוריות של ממשלת הודו (ענייני השקאה); ק. ראיירסון, יועץ לענייני מטעים לממשלת האיטליה; מר א.ט. סטרוורן, ממחלקת הקרקעות, משרד החקלאות, וושינגטון. עבודה ומסדות קואופרטיביות: ד"ר ל. וולמן, יועץ לענייני עבודה לאיגוד המאוחד של עובדי המחט, ניו יורק. רפואה ציבורית: פרופ' מ. ג'יי. רוונאו, מנהל בית הספר לרפואה ציבורית באוניברסיטת הרווארד; ד"ר צ. וילינסקי, סגן מפקח הכריאות של העיר בוסטון. קשרים עם הבריטים: ד"ר א.ט. קסטליאנסקי, יועץ כלכלי לאקוטיבה הציונית. שווקים והובלה: ויקטור מוצרי מקהיר. בנקאות: ד"ר ארנסט קהאן, לשעבר עורך המדור הכלכלי של “פנדקפורטר צייטונג”. כן הוזכר שמו של סר ג'ון ראסל מתחנת הניסיונות החקלאית באנגליה, אשר סיים ביקור בארץ ישראל. כמוכיר הסקטור האמריקני של הוועדה התמנה ד"ר מוריס הקסטר, מנהל התאחדות מוסדות הסעד היהודיים בבוסטון, וכמוכיר הסקטור האירופי, ה. נעמני, המקורות: דו"ח הוועדה – Report of the Joint Palestine Survey Commission, London, 18.6.1928 (להלן: דו"ח הוועדה).

33. העולם, 15.4.1927.

כשתכלית זו לנגד עיניה, התבקשה הוועדה לחקור את הנושאים הבאים ועניינים נוספים ולדווח עליהם. להלן באה רשימה של תשעה נושאים, שעל הוועדה והמומחים להתייחס אליהם: מחקר כללי, הגירה, התיישבות חקלאית, תעשייה, התנועה הקואופרטיבית, בנקאות, כריאות הציבור, עבודה וכספים.³⁴ בתחילת יוני 1927 נפגשו בפאריס שלושת חברי הוועדה – מונד, ורבורג ופרנקל, לדון על סדרי עבודתם. פרנקל דיווח כי הוא מתעתד לצאת בהקדם לארץ ישראל.³⁵

ד. ביקור חברי הוועדה והמומחים בארץ

כאמור, נקבע כי חברי הוועדה והמומחים השונים יגיעו לארץ כנפרד, יאספו את ממצאיהם ויסכמום בשלב מאוחר יותר. ורבורג ומונד ביקרו בארץ ישראל כמה פעמים בשנים קודמות, ויש להניח כי ביססו את עמדותיהם בהתאם להתרשמויותיהם אלו.³⁶ מונד הגיע לביקור נוסף בחורף 1928, ואילו פרנקל ווסרמן פקדו את ארץ ישראל, הראשון ביוני 1927 והשני ארבעה חודשים לאחר מכן. ביקורו של פרנקל היה היסודי ביותר, ואילו הצטרפו כמה מהמומחים. עם בואו פרסמה ההנהלה הציונית הודעה לעיתונות, שבה הוסבר כי בא כדי ללמוד באופן יסודי ובלתי-תלוי את המצב בארץ לכל צדדיו, למען אשר בהתקבל ההרצאות של המומחים השונים, אשר אחדים מהם נמצאים כבר בארץ ישראל, הוא יהיה מסוגל להעריך ולהציע את ההצעות אשר הוטלו על הוועדה.³⁷

מר פרנקל ביקש להוסיף, כי מן הראוי להבחין בין "ועדת הסוכנות" למומחים המקצועיים. "הוועדה היא מעין מוסד משפטי, אשר תעין בהרצאותיהם המפורטות של המומחים בשדות הסקירה ותצטרף אותן לדבר-מה שלם וסינתטי."³⁸ במקביל לפרנקל סירו בארץ חמישה מומחים אמריקנים לנושאי חקלאות ובריאות. הביקורים הללו הוכתרו בכותרת "מסע מומחי הסוכנות".³⁹ ההנהלה הציונית ייחסה חשיבות מרובה לסיורים אלה. פרנקל יצא למסעותיו בחברתו של

34. אג"ו, עמ' 264-267.

35. מכתב סטיין אל קיש, 3.6.1927, אצ"מ S25/8018.

36. ראה בנידון לגבי ורבורג אצל וייצמן, עמ' 306.

37. רכר, 12.6.1927.

38. שם, שם.

39. שם, 14.6.1927.

ד"ר ארתור רופין, שהיה עד 1925 ראש מחלקת ההתיישבות ובעת ההיא פרופסור באוניברסיטה העברית. את המומחים ליווה האגרונום עקיבא אטינגר. התרשמותו של פרנקל – כפי שמעיד רופין⁴⁰ – היתה עזה ביותר. הסיוור נמשך ארבעה ימים (13-16 ביוני 1927), ומסלולו עבר מירושלים לעפולה, משם למרחביה, עין חרוד, גבע, נצרת (לינה), דגניה א' וב', בית זרע, טבריה, נצרת (לינה), נהלל, חיפה (לינה), שפיה ובנימינה. "יותר משנתן דעתו על שאלות חקלאיות טכניות גילה פרנקל עניין בבני אדם ובבעיותיהם – אם ובאיזו מידה מסוגלת ארץ ישראל לפתור את שאלת היהודים (במשמעה החומרי והרוחני). ביחוד התרשם מן האידיאליזם של המתישבים ומדרכי החינוך של ילדיהם. כבית הספר בנהלל כמעט שבכה מרוב התרגשות".

בימים הבאים המשיך פרנקל בסיוריו, ביקוריו ושיחותיו. הוא שהה בארץ עד סוף יוני 1927. לקראת עזיבתו הווח בשמו, שיחד עם ד"ר הקסטר ביקר ביותר מעשרים מושבות מטיפוסים שונים, עבר בארץ מטבריה עד עזה, סידר בבתי הרושת, במוסרות רפואה וחינוך, נפגש עם נציגי הממשלה, עם סוחרים, עם ראשי בנקים ועוד.⁴¹

לא הכל היו מרוצים מהביקור של פרנקל ושל המומחים שפעלו בנפרד. אגודת האינג'ינרים מחתה על כך, שעד כה לא הגיע לארץ שום מומחה למקצועות הטכניקה, הבניין והתעשייה, "שיש להם ערך מכריע בשביל ארצנו". האגודה תבעה למנות מומחים גם בתחומים אלה.⁴² גם קולונל קיש לא הסתיר את אי שביעות רצונו מביקורו של פרנקל. נראה שהאורח היווה מעמסה לא קלה על אנשי ההנהלה הציונית בירושלים, וקיש היווח ללונדון באנחת רווחה: "פרנקל עזב, Dieu merci" מתוך שיתותיהם הבין קיש שלפרנקל "היו דברי ביקורת מסוימים". לדעת חבר הוועדה, הבעיה בארץ ישראל היא כלכלית בעיקרה, "ויש צורך – דברי פרנקל – לשחרר עצמנו ככל האפשר מהשפעה פוליטית". קיש ציין בהערה, שאינו מבין כדויק למה התכוון פרנקל בדבריו אלה,⁴³ אך בדיעבר אפשר להבחין כאן בסימנים ראשונים לביקורת הנוקבת שתאפיין את מסקנות "ועדת הסוכנות" בשנה הבאה.

הסימנים לאי שביעות רצונם של המומחים ממראה עיניהם בארץ חוזרים ועולים במהלך קיץ 1927. כך לדוגמא, באוגוסט 1927 הגיע מומחה נוסף מארצות הברית, ליאו וולמן, יועץ מחלקת המחקר של האיגוד המאוחד של עוברי המחט בארצות הברית. ההנחה היתה, שמומחה זה מקורב לתנועת הפועלים, ויש לסייע לו לחזק

40. א. רופין, פרקי חיי – בבניין הארץ והעם, כרך ג', תל-אביב 1968 (להלן: רופין, עמ' 133).

41. קומניקט לעיתונות של ההנהלה הציונית מ-27.6.1927, אצ"מ S25/8018: רבה, 29.6.1927.

42. מכתב אגודת האינג'ינרים לד"ר חיים וייצמן בלונדון, 13.7.1927, אצ"מ S25/8018.

43. מכתב קיש אל אידר, 29.6.1927, שם, שם.

את התרשמותו החיובית מהשגיהם של הפועלים בארץ.⁴⁴ וולמן בא, ראה, סייר, ובשובו ללונדון באוקטובר 1927, השמיע דברי ביקורת על ענפי המשק הארצישראלי בכלל ועל הקבוצות בפרט, בשל היותן "לא-כלכליות" ומנהלות באופן גרוע.⁴⁵

קיץ 1927 היה זמן גרוע לביקור-עבודה בארץ ישראל. באותה תקופה הגיע המשבר הכלכלי בארץ ("משבר העלייה הרביעית") לשיאו. בתל אביב היו אלפי מובטלים וחברת "סולל בונה" הודיעה על הפסקת עבודתה ופשטה את הרגל.⁴⁶ ביקוריהם של אוסקר וסרמן ואלפרד מונד נערכו, כאמור, כמה חודשים לאחר מכן, בעת שהמשק הארצישראלי והיישוב בכלל החלו לצאת מן המשבר. מונד אפילו הופתע מאווירת הנכאים שציינה חוגים רחבים ביישוב, ובדבריו בתל-אביב עמד על כך.⁴⁷

ה. גיבוש המסקנות והששוותיו של וייצמן

במחצית השנייה של 1927 היה וייצמן, "אבי הוועדה" ויוזמה,⁴⁸ נתון להתקפות בלתי פוסקות מכל העברים. אלו הגיעו לשיאן בעת הקונגרס הציוני הטי', שהתכנס בבזל בין ה-30 באוגוסט ל-11 בספטמבר. שם הותקף וייצמן בחריפות על "ש"נכנע" ללא-ציונים, ובייחוד על עניין "ועדת הסוכנות". ראשי התוקפים היו יצחק גרינבוים וזאב ז'בוטינסקי.⁴⁹ לואי מרשאל, לעומת זאת, תשש כל העת שמא מנסה ההסתדרות הציונית להוליך שולל אותו ואת ה"לא-ציונים" כארצות הברית. כל קשר ישיר בין חברי הוועדה והמומחים להסתדרות הציונית או אף לנציגים ציונים בכירים היה חשוד בעיניו.⁵⁰ וייצמן נאלץ מדי פעם להרגיעו, והבטיחו כי העניינים

44. מכתב ההנהלה הציונית בעניין ביקורו הצפוי של וולמן מ-23.8.1927 הופנה לשרתוק - דבר, פלר - מועצת פועלי יפו, ג'לומב - הוועד הפועל של ההסתדרות, ד. הכהן - חיפה, מאירוביץ' - סולל בונה, וכו' נתבקשו המכותבים להיפגש עם האורח ולספק לו חומר, אצ"מ S25/8018.

45. מכתב אירר לקיש, 7.10.1927, שם, S25/8019.

46. גלעדי, עמ' 188.

47. העולם, 24.2.1928, כן פרסם הודעה פומבית שהביקור בארץ ישראל שכנע אותו שהבית הלאומי היהודי מתפתח יפה. אג"ו, עמ' 404, הערה 2.

48. במכתב לאוסקר וסרמן מ-13.2.1928 מגלה וייצמן כי הרעיון היה כולו שלו ומרשאל אף לא העלה אותו על הדעת, זאת, בידיעה שהוא מוסר את השיפוט ל"Outsiders". רובם לא-יהודים. אג"ו, עמ' 366.

49. קאופמן, עמ' 69; דין וחשבון הקונגרס הציוני הטי', העולם, 6.9.1927; דברי גרינבוים, עמ' 714; דברי ז'בוטינסקי, עמ' 755.

50. קאופמן, עמ' 70.

מתקרמים בהתאם לסיכום בין שניהם מן ה-17 בינואר.⁵¹ לעת הזאת (סוף 1927 ותחילת 1928) כבר היו חלק מדרו“חותיהם של המומחים מעוכרים. הממצאים הראשונים הראיגו מאוד אנשים כד“ר חיים וייצמן וכאלפרד מונר. כשהגיע האחרון לביקור בארץ, כפברואר 1928, נפגש לפי בקשת וייצמן עם ד“ר רופין, כדי לקבל ממנו הבהרות ו”חיזוקים”.⁵² רופין למר כי מהדרו“חות של פרופ’ אלוד מיר, המומחה הראשון-במעלה לחקלאות ולהתיישבות ושל סיר ג’ון קמפבל, המומחה הבכיר להגירה, עולה יחס שלילי ל”ניסויים החברתיים” ול”אידיאולוגיות” המכוונות את ההתיישבות היהודית בארץ ישראל.⁵³ דעתו היתה ש”אין הרו“חות מכילים שום דבר שאינו ידוע לנו.”⁵⁴

ב-9 בפברואר 1928 קיבל וייצמן מכתב מדיאג מברלין. המנהיג הציוני קורט בלומנפלד כתב לו כי נפגש עם חבר “ועדת הסוכנות”, אוסקר וסרמן, והלה לא הסתיר ממנו את חששותיו מההשפעה המויקה שתהיה לדרו“חות המומחים, כפי שהם מצטיירים בעיניו עד כה.⁵⁵ וייצמן שיגר מכתב ארוך לווסרמן⁵⁶ ובו בהיר לו, כי ההנהלה הציונית והוא עצמו הלכו בעיניים פקוחות לבדיקה המקיפה הזאת, ולא עשו כל ניסיון להשפיע על חברי הוועדה, וכוראי לא על המומחים, “לדבר” את מסקנותיהם.

אשר לפרופ’ מיר, התוקף את שיטות ההתיישבות כארץ ואת המעורבות הפוליטית היתרה שבה, הסביר וייצמן בהרחבה לווסרמן עד כמה אין בניין ארץ ישראל רומה לשום תנועה קולוניאליזציונית אחרת:

פעלנו עד כה בקשיים שאין להשוותם לשום גורם אחר. התסרון העיקרי של ההתיישבות שלנו הוא, שזהו ארגון וולונטרי התלוי במצב הכלכלי, במצב הרוח ובמאות השפעות, וצריך להביא דברים רבים בחשבון, חי מהיד אל הפה, ואין ביכולתו לפעול בתכנית לטווח ארוך. המומחים קוראים לזה ‘פוליטיקה’, אך זו רק הכסות החיצונית. הטרגדיה של התנועה שלנו היתה והינה שעלינו תמיד לעשות ויתורים. אנחנו לבד. אלה היודעים איך לעשות זאת טוב יותר, והם חזקים יותר, אינם מצטרפים אלינו. אנו לוחמים עם יד אחת ובונים ביד השנייה, זאת אומרת עם יד אחת בלבד:

לפני שמונה שנים היתה ארץ ישראל בבחינת מדבר, האנשים ‘המעשיים’ לא העזו להשתתף בניסוי הזה. החלוצים [כך במקור, Chaluizim] הם שבאו. יש להם שפע של אידיאליזם, נכונות להקרבת, אך הם בני-עיר ויודעים מעט

51. מכתב וייצמן אל מרשאל, 23.9.1927, אג’ו, עמ’ 301; כנ”ל, 10.11.1927, שם, עמ’ 319.

52. רופין, עמ’ 146.

53. שם, עמ’ 147.

54. שם, שם.

55. אג’ו, עמ’ 366, הערה 1.

56. שם, עמ’ 366-368.

מאוד בנושאי חקלאות. הם אלמנט לא-קל בעוד כמה תחומים. אבל אין אחרים זולתם. מישוהו צריך לברוא את העם ואת הארמה, ובריאה זו עולה בכסף רב, ותעלה עוד הרבה כסף בעתיד. פרוץ' מיד אמר לא פעם, שקל יותר ליישב את ארץ ישראל עם בני העם הרני, ואני מאמין לו. אם תקופה זו של שמונה שנים נחשבת לתקופה החלוצית, אזי דמי הלימוד ששולמו לא היו כה גבוהים, בהנחה שנצבר ניסיון והוסקו המסקנות המתאימות.

חברי הוועדה הם שיחליטו אם הדו"חות האלה יסייעו לאויבינו לגרום נזקים תמורים לעבודתנו בארץ ישראל, או, שלהפך, יהפכו לכוח דוחף שיסייע ליצור בסיס מוצק להתיישבות נוספת. אני בטוח שחברי הוועדה יעדיפו את הגישה השנייה.

עם זאת, וייצמן לא סמך אך ורק על מסקנות הוועדה. ד"ר רופין נתבקש כמקביל להבין טיוטה של "תכנית לבניין ארץ ישראל בעשר השנים הבאות", ונמסר לו כי יוזמן ללונדון להיפגש עם חברי הוועדה לפני גיבוש מסקנותיהם.⁵⁷

בתודשי הורף 1928 היה ד"ר וייצמן נתון, ככל הידוע, בדילמה קשה: מצד אחד רצה שהוועדה תסיים את עבודתה, שהסוכנות היהודית תוקם ושבעקבות כך יזרם הון ניכר לבניין ארץ ישראל; מצד שני הוברר לו, בשלב מוקדם למדי, כי רוב המלצות המומחים הן ביקורתיות ביותר לגבי דרך בנייתה של ארץ ישראל היהודית בכלל, והתנועה ההתיישבותית השיתופית בפרט. וזו, כידוע, היתה "בת טיפוחיו" ממש.⁵⁸ באותם שבועות עשה וייצמן ככל יכולתו להשפיע על המסקנות, לרככו, וכדרך זו לסייע לתנועה ההתיישבותית. ככל שחלף הזמן והוברר לו כי הממצאים יהיו קשים ובלתי מחמיאים בעיקר להסתדרות העובדים ולקיבוצים, אימץ את הגישה השנייה (המוזכרת בסיפא של מכתבו לאוסקר וטרמן), שאפשר להסבירה כמעין טיפול במצב הנוכחי בשיטת ההלם, כאשר מן העו של הוועדה יצא בוודאי מתוק לבנייתה של ארץ ישראל היהודית.

ביוני 1928 הגיעה מלאכתה של הוועדה לשלב הסיכום. המומחים הגישו את המלצותיהם, וארבעת חברי הוועדה (מונד, ורבורג, פרנקל ווסרמן) נועדו בלונדון לשורת דיונים כדי לסכם את הדו"ח. שני סנדקיו של ההסכם ומולידיה של הוועדה – וייצמן ומרשאל – השתתפו אף הם באופן פעיל בדיונים, ועד השלבים האחרונים ממש הושמעו בפני המשתתפים השגות והערות משלימות. ד"ר רופין שלל בנימוס חלק מהקביעות הכלכליות של המומחים וטען כי –

57. רופין, עמ' 147.

58. י. גורני, שותפות ומאבק, תל אביב תשל"ו (להלן: גורני), עמ' 82.

אפשר אמנם לחרוץ משפט על המצב מנקודת ראות כלכלית, אך לא מנקודת מבט יהודית, ואילו אנו חייבים ליצור בארץ ישראל לא רק גבסים כלכליים אלא גם ערכים רוחניים.⁵⁹

לואי מרשאל נפגע מרבריו של רופין ואמר, שמתקבל הרושם כי ד"ר רופין מציע לגנוז את מסקנות המומחים. רופין חזר על דבריו, שהמומחים הסתפקו בבדיקת ההיבט הכלכלי, ואילו הוא רואה לנכון להדגיש את ההיבט היהודי-רוחני. “אפשר שמה שאמרתי לא היה ‘פוליטי’ ביותר”, כתב כיומנו, “אך לדעתי חשוב וחיוני היה לומר זאת.”⁶⁰

לקראת סוף יוני היה הדרו"ח מוכן. תברי הוועדה, כפי שיוברה להלן, קיבלו חלק ניכר מהמלצותיהם של המומחים המקצועיים, שרבה בהן הביקורת על דרך העבודה המקובלת בארץ ישראל. ספקותיהם של מונד ווסרמן באשר לתוצאות הקשות של החשיפה הביקורתית מדי נעלמו, ככל הנראה, בשלב הסיכומים, ומכל מקום כל השותפים היו מרוצים. אפילו ויצמן, שכאמור לבו היה חלוק לגבי מסקנות הוועדה, טלגרף ערב פרסום המסקנות להנרייטה סאלד בירושלים, ברוח אופטימית ביותר: “הכל התנהל בצורה משביעת רצון [...] הדרו"ח נתקבל פה אחר ומצב הרוח מעולה.”⁶¹

ו. התגובות הראשונות בארץ

ביוני 1928 החלו להגיע לארץ ישראל ידיעות כי “ועדת הסוכנות” עומדת לסיים את עבודתה, וכי היא מכונסת באנגליה לשם הכנת הנוסח הסופי של הדרו"ח. הפרסומים בעיתונים היו סותרים. רווקא “דבר”, ביטאון הסתדרות העובדים, היה אופטימי. הוא ציטט מתוך העיתון הבריטי “ניר איסט” כי הוועדה

עתידה לעשות עבודה בעלת חשיבות עצומה לכל עתידה של התנועה היהודית בארץ ישראל. ההרצאות אשר ועדה בלתי-מפלגתית זו מעיינת בהן נערכו על ידי מומחים, ובהצטרפן יחד הן מהוות חקירה ממצה ומסקנה שלמה על אפשרויותיה של ארץ ישראל [...] ישנם כל היסודות לחשוב כי ההצעות האחרונות של ועדת חקירה זו תהיינה מעודדות.⁶²

59. רופין, עמ' 154.

60. שם, שם.

61. 23.6.1928, אג"ו, עמ' 467.

62. דבר, 22.6.1928.

לעומת זאת, "דואר היום", ביטאונם הלא-רשמי של חוגי האיכרים והימין העירוני, הדגיש מלכתחילה רווקא את היסוד השלילי שבמסקנות הוועדה. המומחים שסיירו בארץ ישראל הביאו אתם, לדברי המאמר הראשי של העיתון (בחתומת מ'), "יותר שלילה של ביקורת מאשר תכניות חיוביות." יתר על כן, הכותב ידע למסור, כי האקזוטיבה הציונית בלונדון, "שעמדה על תוכנה השלילי של הרצאת המומחים, ערכה מצירה תכנית רחבה לפעולה ישובית העתידה למלא את הפגימות."⁶³

עתה לא נותר אלא להמתין למסקנות עצמן. אלו נתפרסמו בלונדון ב-24.6.1928, ולמחרת היום תפסו מקום נכבד בעיתוניה העבריים של ארץ ישראל. "דבר", שיגנה בימים הבאים את דו"ח הסוכנות בכל לשון, היה בשלב הזה נלהב למדי. הוא הקדיש את כל עמודו הראשון כמעט למברק ענק בן 1065 מלה של סוכנות סט"א, "טלגרמה אשר דומה כי כמוה לא היתה עוד בתולדות העתונות בארץ ישראל," כדברי העיתון.⁶⁴ באות בולטת במיוחד נמסר מלונדון, כי חברי הוועדה ושושביניה (וייצמן ומרשאל) "מאושרים" מן המסקנות, וכי אלו נתקבלו פה אחר. כן מסר העיתון, כי ברוב ישיבות הסיכום ישב ד"ר חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, כראש המתדיינים, מה שחיק את הדעה כי המסקנות היו גם על דעתה של התנועה הציונית. דואר היום הספיק כבר באותו יום (25 ביוני) להגיב על מסקנות הוועדה ותיאר אותן כ"תוצאות המבוקשות."⁶⁵ לאחר מכן לא נזכר הנושא במשך כמה ימים, ונראה כי במערכת עיתון זה גובשה דרך התגובה, כפי שבאה לידי ביטוי בימים הראשונים של יולי 1928. "הארץ", בעל הגישה הליברלית, נקט מן השלבים הראשונים עמדה אוהדת למדי. "ההערכה הכללית של המצב הקיים היא קורקטית," ציין עורכו של העיתון, משה גליקסון.⁶⁶

מה היו מסקנות הוועדה?

הדו"ח המפורט עסק ביסודיות בתולדות הארץ, בהתפתחותו של הישוב היהודי, ביחסו של הממשל הבריטי ל"בית הלאומי" היהודי, כעתיד העלייה, החקלאות, התעשייה, המסחר, החינוך, הבריאות ועוד. תמש הסוגיות העיקריות שהסעירו את הרוחות בימים הבאים היו העלייה היהודית - הקפדה רבה יותר בכחירת העולים והערפת בעלי-הון על פועלים "עניים"; מסירת הבעלות על הקרקע לידי המתיישבים שלא באמצעות הקרן הקיימת; חתימת חוזים בין המתיישבים לסוכנות היהודית ישירות, שלא באמצעות התנועות ההתיישבותיות, כפי שהיה מקובל; הפסקת ההתיישבות החדשה במגמה לבסס את ההתיישבות הקיימת; ולבסוף, הסוגיה המסעירה ביותר: ביקורת נוקבת על "הקבוצה הגדולה" תוך ציון העובדה

63. דואר היום, 17.6.1928.

64. דבר, 25.6.1928.

65. דואר היום, 25.6.1928.

66. הארץ, 26.6.1928.

שצורת התיישבות זו מביאה לכובו משאכים וכוחות-אנוש, שאין לה עתיד בארץ ומוטב להקים מושבי עובדים במקום קיבוצים. בדו"ח היתה גם התקפה חריפה על הסתדרות העובדים, המתערבת בניהול המשקים ומפריעה להם בצורה "שאינה כהרמוניה עם האידיאלים והשאיפות של הגזע העברי".⁶⁷

כבר למחרת פרסום המסקנות הראשוניות שינה "דבר" את טעמו, ומכאן ואילך הפכו מסקנות "ועדת הסוכנות" לפסולות מכל וכל. ברל כצנלסון, עורך "דבר" ומראשי המנהיגים של הסתדרות העובדים ו"אחדות העבודה", פרסם מאמר-התקפה חריף בעיתונו, ששמו מעיד כאלף עדים על תוכנו: "תעודה עלובה ומעליבה".⁶⁸ כ. כצנלסון הרגיש בתחילת דבריו כמה נקודות חיוביות שנכללו במסקנות, כמו עמדה תקיפה כלפי ממשלת המנדט וציון העובדה שיש אפשרות ליצור בארץ 33,000 משקים חדשים בהשקאה ו-50,000 ללא השקאה.⁶⁹ לאחר הבאת כמה מצוות "עשה" שעליהן המליצה הוועדה, הוא מגיע לאותן מצוות שהוא מכנה, אליבא הוועדה, מצוות "לא תעשה":

קבוצות נוספות אינן רצויות, חוזים עם המתיישבים צריכים להיחתם כלי התערבות גופים אחרים. רווחים הגונים על ההון המושקע קודמים לעליית רמת החיים של העובדים ואחרון-אחרון – רצוי כי המתיישבים יהיו בעלי הקרקע בפועל ממש (הדגשה במקור). ובכן, המומחים של ועדת החקירה הם הפוסקים כי קבוצת כנרת נופלת במשקיותה ובמרצה ממושבת כנרת וקבוצת דגניה ממושבת מלחמיה, שכנתה. הם הגוזרים כי הקואופרציה הכללית של המתיישבים היא "גוף אחר" וחתימתה על החוזים מזיקה. הם יודעים לקבוע, כי לגבי עליית יהודים והבניין הארץ-ישראלי קודמים "רווחים הגונים" לרמת החיים של העובדים [...]. הם גם היודעים וערים, כי סכנה צפויה להתיישבות העברית בארץ לא מספקולציה קרקעית, אלא מקרקע לאומית.⁷⁰

המסקנות – כפי שהינן – אינן צריכות להפתיע, סכור כ. כצנלסון, שהרי ל"גראנדים" (כלומר "גדולים", מליונרים) שישנו בוועדה או שעמדו מאחוריה יש רעות מוצקות בכמה עניינים יסודיים. "מדוע יהיה מוגד בעד קרקע לאומי ומשק פועלים ברשות עצמו? [...] מדוע יסתלק מרשאל, האפוסטרופוס לכל ענייני

67. דו"ח הוועדה. העיתונות הארצישראלית פרסמה בהמשכים תרגום עברי כמעט מלא בסוף יוני ובמחצית הראשונה של יולי 1928. בעיתון דבר הובאו הדברים כ-25.6, 3.7, 4.7.

68. דבר, 19.7.1928. תמצית המסקנות, ראה גם אצל גלעדי, בדרך, עמ' 102-103.

69. דבר, 26.6.1928. המאמר כונס ב-כ. כצנלסון, כתבים, כרך ג', תל אביב תש"ו, עמ' 270-274 (ציון המקור לפי הפרסום בספר).

70. שם, עמ' 271-272.

70. שם, עמ' 272-273.

הפילנטרופיה היהודית, מאפטרופסות לצורות ההתיישבות בארץ?⁷¹

ב. כצנלסון יוצא גם באופן תקיף ביותר נגד ה. וייצמן, שתמיכתו ב"תעודה העלובה הזאת" היא בבחינת "פשע ציוני". "אשמתו שהרכיז את ראשו בפני רצון דפה-ידיים זה, בפני ההתייבויות עלובות, ויותר מזה בפני מושגים מסורסים על ארץ ישראל ועל בניינה."⁷² סיכומו של כצנלסון הוא חד-משמעי: אימוץ המסקנות יש בו משום הנפת הרב על שלמותה של התנועה הציונית, משום שיש בכך הנפת חרב על כיבושי העבודה. אך הדבר אינו בא כתשנון, כי "העולה על רוחכם, היה לא יהיה!"⁷³

בשבועות הבאים רעשה ארץ ישראל היהודית ממסקנות "ועדת הסוכנות", כשמחנה הפועלים על מפלגותיו וארגוניו מתייצב כאיש אחד נגדו, ואילו חוגי המרכז והימין מאמצים אותן בדרגה זו או אחרת של התלהבות.

הוועד הפועל של ההסתדרות התכנס לשיבת חירום ב-27.6.1928 בביתו של ברל כצנלסון, שהיה מרותק למיטתו בשל פציעתו בתאונת דרכים כמה שבועות לפני כן. תוכן ההחלטות לא פורסם.⁷⁴ בהוגי הפועלים הועלה החשש, שכל האגף האזרחי יעמוד לצדו של וייצמן בעניין מסקנות "ועדת הסוכנות", כך שהמאבק יהיה קשה ביותר.⁷⁵ בן-גוריון, שהתכוונן לנסוע לברלין, לשיבת הוועד הפועל הציוני – הגוף שהיה צריך לאשר את המסקנות, היה מלא רוח קרב. ביומנו כתב: "אחרי מלחמתנו כוועד הפועל הציוני לא נוכל להסתלק מעמוד בראש התנועה לחדש את הציונות."⁷⁶ יתר על כן, הוא שוחח עם משה ביילינסון על אפשרות להפיל את ההנהלה הציונית, אם זו תרצה לאמץ את המסקנות. איש שיחו התלהב והציע הנהלה חדשה, שבניגוד להרכב הקיים, ה"ימני" (פ. קיש, ה. סאקר וזו. סאלד בירושלים: ל. ליפסקי, מ. אידר ופ. רוזנכליט בלונדון), תורכב מקואליציה של שמאל-מרכז-דתיים (ש. קפלנסקי, ב. כצנלסון, י. אהרונוביץ', הרב מ. ברלין, ה. סאלד ופ. קיש). בן-גוריון המפוכח סבר שטרם הגיעה השעה לשילוב מלא של מנהיגי הפועלים בהנהלה. הוא העדיף אישים המקורבים ברובם לתנועת העבודה: ד"ר א. רופין, י. גרינבוים, מ. אוסישקין, ה. סאלד, פ. קיש והרב ברלין. כן הציע להעביר את מושב ההנהלה מלונדון לירושלים.⁷⁷

בשבוע הראשון של יולי 1928 התכנסו בזו אחר זו מועצות שתי מפלגות

71. שם, עמ' 273.

72. שם, שם.

73. שם.

74. אין להזכור בכרך הפרוטוקולים של 1928 המצוי בארכיון העבודה. על הישיבה בביתו של ברל, ראה יזמן דוד בן-גוריון, 1928, ארכיון צה"ל, תיק 2056 (להלן: יב"ג).

75. כך סבר, למשל, משה ביילינסון, בשיחתו עם בן-גוריון. יב"ג, 30.6.1928.

76. שם, 4.7.1928.

77. שם, 6.7.1928.

הפועלים הגדולות – “אחדות העבודה” ו”הפועל הצעיר”. מועצת הפועל הצעיר שנקראה לרון במסקנות “ועדת הסוכנות” ב-2.7.1928, קבעה כי היא “מציינת שבתכנית הפעולה [...] ישנן מגמות כרוזות העומדות בסתירה לעיקרים היסודיים של הסוכנות המורחבת, שנקבעו בקונגרסים הציוניים הי”ר והט”ו.” היא דחתה את רוב מסקנות הוועדה ובעיקר הודגש, שהיא “רוחה בהחלט את הניסיון להטיל איסור על ייסוד קבוצות נוספות – צורה ישובית שהנה משאת נפש לחלק גדול של ציבור הפועלים בארץ והתנועה החלוצית בגולה.”⁷⁸

מועצה מיוחדת של אחדות העבודה, שהתכנסה בימים 4-5.7.1928 הפגינה עמדות מיליטנטיות עוד יותר, כמצופה ממפלגת פועלים אקטיביסטית יותר בדעותיה מאשר הפועל הצעיר. כמה החלטות שנתקבלו היו חריפות במיוחד. נאמר בהן כי אחדות העבודה פוסלת מעיקרה את סמכותה של ועדת החקירה לכפות את מסקנותיה על ההסתדרות הציונית; על אף שנתמנתה בתיאום עם נשיא ההסתדרות הציונית והיא קרויה “בלתי מפלגתית”, נמנים כל חבריה עם מפלגה אחת, מפלגת הרכוש; לפיכך, אין ההסתדרות הציונית רשאית לקבל את מסקנותיה, ואחדות העבודה מכריזה שתילחם בתוך ההסתדרות הציונית נגד “תכנית סוכנות זו ונגד ההנהלה הציונית התומכת בה, עד רדתן.”⁷⁹ אין פלא אפוא, שהחלטותיה של אחדות העבודה נתקבלו כהכרזת מלחמה ממש.⁸⁰

כל הדוברים במועצת אחדות העבודה דיברו במרירות ובחריפות נגד המסקנות ונגד ה. וייצמן. ה. בן-גוריון קבע במפורש, כי וייצמן “עשה מעשה שיש לכנותו תרמית פוליטית. הוא ידע למה מתכוונים.” עם זאת, הדיש בן-גוריון, אל לה לתנועת הפועלים לנטוש את התנועה הציונית, על אף “שהסגירה את עצמה למלצ’טים.” עליה להילחם בכל הפרונוים המתאימים. “עד שפיסת ניר עלובה זו תקרע לגזרים.”⁸¹ דוד רמז ראה במסקנות הוועדה, בפשטות, “טריפה”, שכן היא רוצה להחזיר ליישוב את האפוטרופוסות הרעה והנשכחת. הוא קרא לצאת נגד כל היופים ולכוון את ההתנגדות לא לרעיון הסוכנות וליוצרו (וייצמן) – אחד מ”דוחקי הקץ” ברור הזה – כי אם לדברים שהכזיבו.⁸²

את הנאום המרכזי במועצה נשא שלמה קפלנסקי, שהיה בשנים הקודמות מנהל מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית. הוא תקף במרירות את ההנהלה הציונית ווייצמן בראשה, על שלמרות כל תכיעות הפועלים לכלול כוועדה אישים כרוגמת ליאון בלוס מצרפת ועמנואל שינוול מאנגליה והבטחות שניתנו, “ההנהגה עשתה אותנו לצחוק, כי לא קיימה את הבטחתה. אמרו לנו: האמריקאים לא רצו. ברור

78. דבר, 3.7.1928.

79. ילקוט אחדות העבודה, כרך שני, תל אביב תרצ”ב (להלן: ילקוט אחה”ע), עמ’ 350-352.

80. הארץ, 6.7.1928, כמותרת ראשית: “אחדות העבודה” מכריזה מלחמה על ועדת הסוכנות.

81. ילקוט אחה”ע, עמ’ 345-346.

82. שם, עמ’ 347-348.

מדוע לא רצו כי סוציאליסטים יישבו בוועדה – אזי לא היה מופיע הדו"ח בצורה כזו, או שהיה מופיע בדיון וחשבון של רוב, מתוך הרגשת הפניה (החד-צדדית).⁸³ קפלנסקי האשים את ההנהלה גם בכך, כי ראשי המומחים ביקרו בארץ ישראל בעת שגם ד"ר רופין וגם הוא נעדרו ממנה, עובדה שתרמה אף היא לחד-צדדיות של המסקנות. בניגוד לבן-גוריון, הציע קפלנסקי לצאת במלחמת חורמה נגד וייצמן ונגד ההנהלה הציונית, אם ירצו לאמץ (בישיבה הקרובה של הוועד הפועל הציוני) את מסקנות הוועדה:

אם נצטרך לבחור בין עתיד התנועה הציונית, בין תוכנה הלאומי והסוציאלי ובין ההנהלה הציונית ווייצמן בראשה – נישאר נאמנים לא לאיש שלא נשאר נאמן לנו ולמפעלו, אלא למפעל, לרעיון...⁸⁴

ז. עמדת הימין

חוגי הימין קיבלו, כמצופה, את המסקנות ברוח שונה. יהושע סופרסקי, מראשי הפלג ה"ימני" יותר של הציונים הכלליים, הביע את הרעה שבמסקנות הוועדה אין הידוש, וכי הוא וחבריו משמיעים "דרשות אלה" זה שנים.⁸⁵ לעומתו, ראש הזרם המתון יותר בציונות הכללית, משה גליקסון, שהביע לא אחת רעות המקורבות יותר לתנועת הפועלים, קיבל את המסקנות באהרה והירה והציע לראות בהן את האורות ולא את הצללים.⁸⁶ אשר לשלילת הקבוצה הגדולה, גליקסון אומר כי גם פרנץ אופנהיימר, שבדק את הנושא שנתיים לפני כן, הגיע לאותן מסקנות, ולאיש זה אין הרי משפטים קרומים נגד תנועת הפועלים. הוא סבור כי הוועדה נתנה לקבוצות פרק זמן סביר להוכיח שהצדק אתן. בנושא אחד רעתו אינה נוחה לחלוטין: הקרקע הלאומית. הוא פוסל את מסקנות הוועדה בנידון וקובע בקצרה: "לא מחשבותינו – מחשבותיהם."⁸⁷

איש התאחרות האיכרים, משה סמילנסקי, פרסם ב"הארץ" כתב-הגנה תקיף על מסקנות הוועדה, שנשא את השם "הכצעקתם?".⁸⁸ בראשית דבריו יוצא סמילנסקי נגד הבהלה שהשתררה בארץ ונגד הקריאות בנוסח: "אמריקאים עליך" ו"הבית בוער". מה קרה? הקבוצות השיתופיות הרי אינן מצליחות בפועל, ומדוע לתקוף

83. שם, עמ' 343.

84. שם, עמ' 344.

85. דבר, 1.7.1928.

86. שם, שם.

87. שם, 26.6.1928.

88. הארץ, 6.7.1928. נראה שגליקסון, עורך "הארץ", לא הסכים לכל דבריו של סמילנסקי, ובראש מאמרו מודגש: "נדפס על סמך חופש הבקורת".

את הוועדה על שקבעה זאת? סמילנסקי גם יוצא נגד הדו-פרצופיות של חלק מהמשיגים על עצם הפנייה ל“הון הגדול” של הלא-ציוניים: אנו עומדים על פרשת דרכים. אין אפשרות לאחוז את החבל בשני ראשיו. אי אפשר לאחוז כיד אחת בקרנות המזבח ולצעוק תגר על “השומרונים” וכיד השניה לעשות מלאכה הצריכה למיליונים שלהם. יש לבחור בדרך אחת: או לאחוז במזבח ולהסתפק בפרוטות בשביל הצר, או לצאת לדרך המלך ולעשות מעשים של מלכות.

אין לנו בררה, הוא מסכם. אם רוצים אנו לשתף את בעלי היכולת בכניין הארץ – יש להם תנאים. כך, למשל, אין הם מעוניינים בניסיונות קומוניסטיים בארץ ישראל, מה גם, שכאמור, ניסיונות אלה לא עלו עד כה יפה.

אין צורך להדגיש כי סמילנסקי ראה כעין יפה את המלצות הוועדה לעורר הקמת משקים חקלאיים פרטיים בארץ, וציין שהוא מאמין כי העיקר בארץ הוא המעשה. אם יוקמו 80 אלף משקים חקלאיים “בריאים”, “את הצורה לבית אלוהים שלנו בעתיד יתנו וייצבו החיים הטבעיים שיווצרו בארץ.”

תקיף ממנו עוד יותר באימוץ המסקנות היה איש “בני בנימין” עובד בן-עמי: התוכנית תעורר בוודאי רוגז כמהנה השמאלי. העמונים ומינוח עברי לרמוקרטס, לפי חידושי מילון בן-יהודה) שלנו ייללו כדרכם ויבכו על האופי הלאומי ועל האידיאלים הרומנטיים שעלו בתוהו, אולם לבכיות אלה בוודאי שאין חשיבות וכל ערך מהצר המעשי.⁸⁹

לדעתו של בן-עמי, השמאל יתקשה להשלים עם העובדה שבבת אחת “החריבו לו את תכניתו האוויריות [...] ועל הקץ שהושם בן-לילה לנסיונות קיבוצים שפשיטת הרגל שלהם היתה ברורה מראשית צמיחת הרעיון.” הוא קורא להעדפת היוזמה הפרטית על חשבון הלאומית ומסכם: “התכנית של הסוכנות היהודית היא למעשה התכנית של הציונות, היא למעשה התכנית של הישוב בארץ ישראל.”⁹⁰ שבוע וחצי לאחר מכן אמר בן-עמי דברים מפורשים עוד יותר:

אנחנו בעד הסוכנות! זוהי הקריאה של הישוב האזרחי כולו. ארץ ישראל האכרית, התעשייתית, המסחרית היא כעד [ועדת] הסוכנות שהיה לה העוז הנפשי להכריז בפעם הראשונה מאז היות העבודה הציונית על שערוריות הכשלונות כעבר ולהציע סם-מרפא לעבורת המת.⁹¹

89. דואר היום, 1.7.1928.

90. שם, שם.

91. שם, 12.7.1928.

מאיר דיזנגוף, חבר הוועד הלאומי ולשעבר ראש עיריית תל-אביב (תפקיד שאליו יהווור בתחילת 1929), הצטרף אף הוא, כמצופה, למצדדים במסקנות הוועדה. לדעתו, המסקנות יאשרו "על ידי רוב יהודי ארץ ישראל" אולם, כמו גליקסון, שלל גם דיזנגוף את מסקנות הוועדה בדבר העדפת רכישות הקרקע בארץ ישראל על ידי אנשים פרטיים, והביע תמיכה מוחלטת בהמשך פעולתה של הקרן הקיימת: "אין עוד מוסד ציוני אחר הקרוב ללבותיהם של הממונים היהודים ושיש לו כל כך הרבה פופולריות כמו הקרן הקיימת, הסמל העיקרי של געגועי העם חסר הקרקע למולדת."⁹²

הימין הרודניזוניסטי, לעומת זאת, הפגין עוינות מוחלטת לרעיון הסוכנות המורחבת, ומתוך כך גם לשיגור "ועדת הסוכנות" והמומחים לארץ ישראל. לפיכך לא היתה צריכה להפתיע תגובתו של ז'בוטינסקי, ששלל מכל וכל את מסקנות הוועדה, אך בוודאי הפתיע והביך רבים כאשר התייצב באופן חד-משמעי להגנתן של הקבוצות השיתופיות בארץ ישראל:

בא "ועדת המומחים" והוציאה גזר-דין-מוות על הקבוצות. טרם הספיקה אפילו לדעת אם התיישבות זו תעלה בדמים מרובים מאשר התיישבות אחרת. ולמה נכה? אם יש עוד אידיאליסטים, הרי משום זה שאנו יכולים להראות באצבע על הקבוצות, ואנחנו הציונים קשורים אליהן בעבותות אהבה, כי הן חלק בלתי נפרד מהרעיון הציוני. אולם הוועדה לא התחשבה בכל זה, ומכאן ראייה גם על הפטריוטיות שלה וגם על מומחיותה.⁹³

ז'בוטינסקי אמר עוד, שהזהיר את מנהיגי הפועלים שמן הוועדה תצמח להם רעה, "אולם הם היו קלי דעת בעניין זה ועכשיו שקלו למטרפסיהו."⁹⁴ ובארץ ישראל החרה-ההזיק אחריו תומכו הצעיר, שהצטרף לא מכבר לשורות התנועה הרודניזוניסטית, אבא אחימאיר. במאמר שנשא את השם "הפרובלימה של הסיכנות" תמה על ראשי ההסתדרות, "מדוע לא מיחו בפה מלא, בשעה שווייצמן שלח את המומחים הגויים לארץ, את המרגלים הללו?"⁹⁵

⁹² *Palestine and Near East*, No. 14, Tel Aviv 20.7.1928, p. 338.

⁹³ בראיון לכתב העפירה בווארשה, גיליון 155, 6.7.1928. חנני הפועלים בארץ ישראל התקשו להתמודד עם תמיכתו זו של ז'בוטינסקי. י. סוקר (י. לופבן) כתב ב"הפועל הצעיר" ב-20.7.1928: "הרבנים אמנם מחניפים מאד, אבל אינם נעימים ביותר לאוננו בשעה שהם משמשים רק תכסיס פוליטי... ז'בוטינסקי במאמריו ובנאומיו הרעיל את דעת הקהל הציונית כיהס לקבוצות וכיהס למפעלי אכזר הפועלים בארץ בכלל לא פחות מאשר מסקנות ועדת הסוכנות - ולמה לדבר כעת על 'אהבה' ולמה לשים את התרפים האלה באוכף הפוליטי?"

⁹⁴ הצפירה, שם.

⁹⁵ הארץ, 18.7.1928.

ה. הקערה מתהפכת

בימים 19-31 ביולי 1928 התכנס בברלין הוועד הפועל הציוני, כשעל סדר יומו הקמתה של הסוכנות היהודית ואישור "דו"ח ועדת הסוכנות" – שתי סוגיות הכרוכות זו בזו שעוררו התרגשות יוצאת דופן לא רק בארץ ישראל, אלא גם בתנועה הציונית ובארצות הפזורה היהודית במזרח ובמערב (פולין, ארצות הברית ועוד).

המבוכה בקרב הנאספים היתה גדולה. בן-גוריון, שהגיע מארץ ישראל נכון למאבק קשה שתכליתו לפסול את מסקנות הוועדה, התרשם שר"ר רופין "מדוכא ונבוך. הוא [רופין] הביע חשש שדחיית הקמת הסוכנות תשאיר את ההסתדרות הציונית ללא אמצעים, ומצד שני הוא גם רואה את הסכנה של קבלת המסקנות.⁹⁶ גם יוסף שפרינצק, מראשי הפועל הצעיר סבר כי המצב מסוכן וקשה מאין כמותו: גם בלעדי הדין והשבון של הסוכנות נראה היה ששיבת הוועד הפועל הציוני תהיה קשה, ועכשיו יש לשער שתהיה איומה. מי יודע, ייתכן שבישיבה זו ייקבע גורל ההסתדרות הציונית להבא. קבלת הדין והשבון והסכמה לו פירושו – שינוי הציונות ביסודה. לא לקבל, משמעו לבטל את הרחבת הסוכנות ולהביא לידי התפטרותו של וייצמן. מצב מסוכן ומסוכן. איני רואה דרך אחרת אלא להצביע נגד הצעות ועדת הסוכנות בלי לשים לב לתוצאות.⁹⁷

וייצמן, שסמך ידו על מסקנות הוועדה ובשל כך הותקף כה רבות, הפגין ערב כינוס הוועד הפועל הציוני אופטימיות. בדרכו לברלין כתב לאשתו ורה, כי מוסרים לו על "קרב גדול" הצפוי בעניין הסוכנות היהודית. ז'בוטינסקי, הוסיף, מתכוון להקים תנועה ציונית חדשה, ואילו גרינבוים מבקש לכנס קונגרס מיוחד לדין בפרשת הסוכנות. הפועלים נוהים אחריהם, "אך אני איני מאמין לשמועות אלו". וייצמן בהורר כי אם תהיה "חבלה" בנושא הסוכנות היהודית לא יהסס להתפטר מיד, *for good*.⁹⁸ כשהגיע לברלין הובהר לו שהמצב קשה משחשב. גרינבוים והרוויזיוניסטים "רוצים דם", ואילו הפועלים "באו המושים מכף רגל ועד ראש", אבל נראה לו שאחרי ש"יוציאו את הקיטור" יסכימו למסקנות.⁹⁹ בשני ימי הדיונים הראשונים שללו רוב הדוברים את מסקנות הוועדה. נאומי הפתיחה של וייצמן וסוקולוב היו "ריקניים".¹⁰⁰ גרינבוים, הרוויזיוניסטים והפועלים

96. יב"ג, 16.7.1928, עמ' 98-99.

97. שפרינצק, אגרות, כרך א', תל אביב תשכ"ה, עמ' 359.

98. אג"ו, 17.7.1928, עמ' 470-471.

99. מכתב אל ורה וייצמן, שם, 19.7.1928, עמ' 471.

100. רופין, עמ' 155.

תקפו את מסקנות הוועדה ללא רחם, כשהפועלים מפנים חצייהם לוועדה אך ממשיכים לתמוך בסוכנות המורחבת. בן-גוריון נשא נאום תקיף. בין שאר דבריו אמר:

כציוני אני פוסל את התכנית [של הוועדה] מפני שנמחק בה צלם האדם הציוני [...] ציונות היא לא רק בניין ארץ ישראל. אפשר לשנות את ארץ ישראל – ותקוות ישראל תכזב. אפשר להקים חברה שתהיה לקלון. אין קסם בארץ ישראל. גם שם אפשר להתנוון. יש גם שם סוחרי נשים. אפשר ליצור קני עכדות ערבית שיהיו לוועדה לעם היהודי ולאנושיות. לבנות עם יהודי ולחדשו – נחוץ כסף, אך לא רק כסף. נחוצה אידיאה מוסרית גדולה. בתכנית שהגישה הוועדה אין האידיאה הציונית. אין לי כלום נגד חברי הוועדה – הסרוגם היחיד שאינם ציונים, ולא להם לתכנן את תכנית המפעל הציוני.¹⁰¹

ב-23 ביולי היה וייצמן "עייף עד מוות" מהדיונים הממושכים, שבהם הותקף ללא הרף ושבהם הושמעו כנגדו מלים כמו "בגידה". הפועלים – כך כתב וייצמן לאשתו – אלימים מאוד. הוא חזר על דבריו, כי אם לא יושג רוב להצעה להקים את הסוכנות היהודית – יפרוש, אם כי – הדגיש – הוא מקווה שלא תהיה "חבלה".¹⁰² למרות חברי הביקורת הקשים הצליח וייצמן להעביר את ההחלטה המקורית של ההנהלה בדבר קבלת המסקנות לריון בוועדה הפוליטית. שם התברר כי רוב החברים מתנגדים להצעת ההנהלה, והתעורר חשש שרק שניים מ-19 חברי הוועדה יתמכו בווייצמן.¹⁰³ הצעה "מרוככת" שהועלתה בוועדה הפוליטית ב-24 ביולי נפלה ברוב של 10 נגד 8 ו-1 נמנע. המתנגדים כללו נציגים מכל הקשת הפוליטית: פועלים, מזרחי, רדיקלים, רוויזיוניסטים ואף מנחם אוסישקין, שקיבל אמנם חלק מהמסקנות אך הצביע נגד.¹⁰⁴

בימים הבאים היתה התרוצצות רבה בכל הקשור לאימוץ מלא או חלקי של דו"ח הוועדה ולהקמתה של הסוכנות היהודית. הפועלים, ובראשם בן-גוריון, תקפו ללא הפוגה את "הקורס החדש" בציונות (כך נקראה כחוגי הפועלים מאז 1925 מגמת ההנהלה הציונית לתמוך ברב-גויות התיישבותית בארץ ישראל, ולא להעדיף דווקא את הפועלים), ופסלו מכל וכל את מסקנות "ועדת הסוכנות". כפי שריווה בן-גוריון למוזכרות אחדות העבודה בארץ – "הנהלה ציונית המתייצבת על בסיס הדו"ח אין לה הזכות להנות מאמוננו. לעולם לא נשכה את הזכויות ההיסטוריות שיש לווייצמן בתנועה הציונית, את כל אשר פעל ועשה בשביל הארץ

101. יב"ג, 20.7.1928, עמ' 113.

102. אג"ו, עמ' 472.

103. ר. בן-גוריון, אגרות, כרך שלישי, תל-אביב 1974 (להלן: אב"ג), עמ' 5.

104. שם, עמ' 6.

– אבל מהרגע שהוא נעשה אידנטי (=זהה) עם הדרו"ח הזה – הוא נעשה זר לנו.¹⁰⁵ הדברים הגיעו לירי משכר. בסופו של דבר אימצה הוועדה הפוליטית הצעה מתוקנת, לפיה יהווה הדרו"ח בסיס לעבודה משותפת של ציונים ולא-ציונים, בתנאי שיובטחו העקרונות היסודיים הבאים: קרקע לאומית וריכוזה בידי הקרן הקיימת; עבודה עברית; חופש בחירת צורות ההתיישבות; עלייה רחבה; שפה ותרבות עברית.¹⁰⁶ וייצמן סירב לוותר על הנוסח המקורי ואיים שוב ושוב להתפטר. רבים וטובים ניסו לשכנעו לרדך את עמדתו, ביניהם ר"ר רופין וולמן שוקן.¹⁰⁷ ב-27 ביולי נמצא מוצא. הועלתה הצעה להביע תודה לחברי הוועדה ולמומחים והובע סיפוק מהרשימות הפוליטיות שהועלו כלפי הממשלה הבריטית. עם זאת הסתייגה ההחלטה מההצעות המשקיות, “שלא הביאו בחשבון את הצורך להתאים שיטות כלכליות ידועות לתפקידים ולתנאים המיוחדים של בניין הארץ.”¹⁰⁸ ברוב מרשים (41 נגד 4 – המתנגדים היו רק רוויזיוניסטים ורדיקלים) נתקבלה ההחלטה המאמצת את הדרו"ח ככללותו ומבטלת, למעשה, את הסעיפים הנוגעים להתיישבות ולקרקע הלאומית. העוקצים המכאיבים שבדרו"חות “ועדת הסוכנות” והמומחים הוקחו כמעט לחלוטין. בן-גוריון היה מרוצה; הסיכום הכללי הוא לטובה: “לטובת הציונות ולטובת תנועתנו”, כתב לארץ מיר בתום הדיונים הממושכים בוועד הפועל הציוני.¹⁰⁹ למחרת ביקש לדעת “מהו רושם ישיבת הוועד הפועל בארץ. האם מילאנו בהצלחה ובאמונה את הוראות מועצת ‘אחרות העבודה’?”¹¹⁰ גם וייצמן, על אף הימים הקשים שעבר, היה מרוצה. הוא לא הסתיר את שמחתו על ש-90% מחברי הוועד הפועל תמכו, בסופו של דבר, בדרו"ח הוועדה. בהסתייגויות שנתקבלו לגבי הקרן הקיימת ולגבי ההתיישבות ראה ברכה. הוא האמין שהתנועה הציונית בראשותו נכנסת לעירן חדש.¹¹¹

ט. הסיבות ל“מהפך”

כיצד ניתן להסביר את השינוי שחל בעמדת ראשי התנועה הציונית בשבועות המעטים שחלפו מאז פורסמו מסקנות “ועדת הסוכנות” ועד לסיומו של מושב

105. שם, עמ' 9.
106. כרונולוגיה לתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל, 1917-1935, ירושלים 1975 (להלן: כרונולוגיה), עמ' 162.
107. רופין, עמ' 156.
108. כרונולוגיה, עמ' 162.
109. אב"ג, עמ' 2.
110. מכתב בן-גוריון אל גולומב, שם, עמ' 16.
111. מכתב ת. וייצמן אל ורה וייצמן, 28.7.1928, אג"ז, עמ' 473.

הזוער הפועל הציוני בברלין? שהרי, אף שהמסקנות אומצו בכללותן ברוב מכריע גם בפורום זה, ההסתייגויות שנכרכו בהן הפכו לאמיתו של דבר את היוצרות על פיהן.

אפשר להעלות כמה השערות באשר ל"מהפך":

1. התנגדותם הנחרצת של מנהיגי הפועלים. לראשונה עמדו מנהיגי תנועת הפועלים הארצישראלית ובני בריתם במפלגות הפועלים הציוניות בגולה בפני "הכרות מלחמה" על ההנהגה הציונית, כולל על ד"ר וייצמן. מבחינת הפועלים היה אימוץ המסקנות בגדר "ייהרג ובל יעבור". אפילו יוסף שפרינצק המתון, איש אמונו של וייצמן כל השנים, לא ראה כל דרך אלא להצביע נגד הצעות "ועדת הסוכנות", שווייצמן התייצב מאחוריהן, "כלי לשים לב לתוצאות."¹¹²

אחרים היו קיצוניים עוד יותר. במועצת אחדות העבודה, שהתכנסה מיד לאחר פרסום המסקנות, הושמעו דברים קשים ביותר כלפי וייצמן, וכפי שכבר צוין, אדם שקול כמו שלמה קפלנסקי קרא למפלגתו ולתנועת הפועלים בכלל לצאת למערכה טוטלית ולא לשמור נאמנות "לאיש עצמו ווייצמן", שלא נשאר נאמן לנו ולמפעל, אלא למפעל, לרעיון.¹¹³ קיצוני לא פחות ממנו היה יצחק טבנקין, שהציע לשתף פעולה עם האופוזיציה הרוויזיוניסטית נגד ההנהגה השלטת בתנועה.¹¹⁴

עצמתן הפוליטית של מפלגות הפועלים בתנועה הציונית לא היתה רבה ביותר בעת ההיא. בקונגרס הציוני ה"ט", שהתכנס שנה לפני כן (קיץ 1927), היו לתנועות העולמיות הקשורות למפלגות הפועלים הארצישראליות 63 צירים מתוך 281 (22%), ולפי שעה הן לא היו כוח אחד, אלא התחלקו כמעט שווה בשווה בין ההתאחדות (33 צירים) לבין פועלי ציון (30).¹¹⁵ נשאלת השאלה, כיצד הצליח גוש לא לגמרי הומוגני זה לכפות את דעתו על הרוב ה"ימני"?

יש לזכור, כי על אף חילוקי הדעות האידיאולוגיים, היוו ה"חלוצים" בארץ ישראל את השאור שבעיסה של התנועה הציונית, ופגיעה בהם לא הותירה אפילו אדם כז'בוטינסקי – שחלק על תנועת הפועלים בכל נושא כמעט – שווה נפש. מנהיגי הפועלים היו, ככלות הכול, מייצגיהם הלגיטימיים של חלוצים אלה, והם הציגו את עמדתם כהגנה לא על המפעל ההתיישבותי-פועלי בארץ, כי אם כהגנה על הציונות עצמה, העלולה – חלילה – לסגת מרעיונותיה ואמונותיה הקודמים. הצטרפותם של אישים כמו ד"ר ארתור רופין ומנחם אוסישקין, שלא היו מזוהים

112. ראה הערה 97 לעיל.

113. ילקוט אה"ע, עמ' 344.

114. הדברים מובאים מפי אליהו גולומב בקונטרס, שמ"ג, כ"ד בתמוז תרפ"ח. גורני מעיר כי על אף שרברי טבנקין הושמעו במועצת אחדות העבודה – כפי שאמר גולומב – לא מצא להם אזכור בר"ח המועצה וגם לא בארכיון העבודה. על כך ראה י. גורני, אחדות העבודה 1919-1930, תל אביב 1973, עמ' 424, הערה 152.

115. כרונולוגיה, עמ' 147.

עם “השמאל”, למחנה השוללים של דו”ה הוועדה, נתן תוקף נוסף לעמידתם של ראשי הפועלים. וייצמן, שהניח (כפי שהובא בשמו לעיל) כי מנהיגי הפועלים יתרכזו בסופו של דבר, גילה במהרה כי אין כל אפשרות להזיזם מעמדתם העיקשת.

2. נפישו החצויה של וייצמן. בנפשו של וייצמן התרוצצו, ככל הנראה, כשנים הקודמות שתי הנחות סותרות, אך הוא קיווה שיוכל לגשר ביניהן: הקמת ארץ ישראל יהודית, בעלת תשתית חקלאית, תוך הרגשת האלמנט הציבורי שבה ומתן עדיפות לסקטור השיטופי; ומצד שני, הזרמת כספים מכיסיהם של הלא-ציונים באמריקה שיצטרפו לסוכנות היהודית, ושנדעותיהם החברתיות נותנים עדיפות לפיתוח משק פטייליסטי “רציונלי” בארץ ישראל, כפי שהוכח בדיוענר ממסקנות “ועדת הסוכנות” ומומחיה.

האם ניתן לאפיין את השקפתו של וייצמן בנושאי חברה? פרופ’ ישעיהו ברלין שהכירו מקרוב סבור שלא. עם זאת נטה וייצמן מעט שמאלה, לפחות בכל הקשור להתיישבות בארץ ישראל. אומר ברלין:

וייצמן לא היה סוציאליסט: הוא לא דבק בשום תורה כלכלית והכריז על עצמו שאין הוא בקי בעניינים אלו; במזג רוחו נוטה היה למוסדות המוקרטיים וסוציאליסטיים-למחצה. ככל שעשוי היה הוא גופו להיות אוטוקרטי לפעמים, התייחס באי-אמון לפלוטוקרטיה. לפטרונות פילנתרופית, לאוליגרכיה ולכל צורה של שלטון-מיוחסים. הוא ראה את מעשה בניינה של ארץ ישראל היהודית כמאמץ קיבוץ, שנושאו העיקריים הם עובדי האדמה והתעשייה בתוך חברה של שוויון. מידות השוויון והאחוה היכו שורשים עמוקים בחיי הסכל המשותפים בתחום המושב, שמימנו באו רוב העולים הראשונים וממנו בא גם הוא: הוא סלד מחלוקת המעמדות של העולם המערבי לא פחות מהם. לא היו לפי טעמו המושבות שייסד רוטשילד על מסורת האפוטרופסות שבהן, אם כי הורה בתרומתן ההיסטורית הטכנולית. הוא דרש הקצבת כספי הקרנות הציוניות למושבים ולקבוצות, אף על פי שלא היה בטוח אם הם בני-קיום מבחינה כלכלית, ולעתים קרובות נאמר לו ששורת ההיגיון מחייבת לעורר מידה מרובה יותר של יזמה פרטית. אהובים היו עליו ביותר ביקוריו בנקודות אלה – בנהלל, למשל, או בעין חרוד.¹¹⁶

לאור האמור, קל להבין מדוע ניסה וייצמן למתן את מסקנות הוועדה, ויש להניח כי אף הצליח במידת מה. משפורסמו המסקנות והוא הותקף ללא הרף בשל

116. מ. וייסגל וי. כרמיכאל (עורכים) חיים וייצמן – ילקוט פרקי חיים, ירושלים תשכ”ד, עמ’ 88. כמאסף זה כתב י. ברלין ביוגרפיה של וייצמן בשם: ואלה תולדות... (עמ’

"בנידתו", ניסה זמן מה לעמוד על דעתו שבסופו של דבר יתברר כי מעלותיה של החקירה רבות ממגרעותיה, בייחוד אם בעקבותיה תקום הסוכנות. ייתכן גם שסבר, כי ועדות באות והולכות, אך הסוכנות היהודית, שלה ייחס תפקיד ראשון-במעלה בהקמתה של ארץ ישראל היהודית, תהיה מוסד בר-קיימא. בראייה לאחור אפשר להסיק, כי וויצמן לא היה מרוצה מ"ועדת הסוכנות", ולכן תמיכתו בה לא היתה בלב שלם. עובדה היא, כי בספרו האוטוביוגרפי "מסה ומעש" אין פרשה זו נזכרת כלל, כאילו לא העסיקו הנושא רוב זמנו בשנים 1927/8 – בהיותו באירופה, בארץ ישראל ופעמיים בארצות הברית. יתר על כן, על אף שהתנגד נמרצות לשינויים בהמלצות הוועדה בישיבות הוועד הפועל, קיבל לבסוף ברצון את ההחלטה המבטלת, למעשה, את הנקודות העיקריות השנויות במחלוקת, "וכאילו הוקל לו."¹¹⁷ בן-גוריון מעיד, כי היה שוני גדול בין וויצמן המתעקש על מסקנות הוועדה לבין וויצמן שלאחר קבלת ההחלטה המוסכמת על רוב צירי הוועד הפועל:

בפעם הראשונה נפגשנו בידידות עם וויצמן [...] שוב עמד לפנינו וויצמן מהשנים הקודמות. הרוח הנכאה שבה מסר את הצהרתו האחרונה בוועדה הפוליטית לפני כשעה קלה – חלפת, והוא דיבר אתנו בכטחון, כאמונה ובהתלהבות על הקמת הסוכנות ועל האפשרויות הרחבות שתביא איתה לבניין הארץ [...] נפרדנו הפעם באינטימיות רבה, כ'בימים ההם'.¹¹⁸

אמנם עוד נותרה לו בעייה לא קלה: איך להסביר לשותפיו האמריקנים, ולמרשאל בראשם, כי מסקנות הוועדה לא רוקנו מתוכנן. לפי שעה נראה שאכן רווח לו. המאבק המר עם מתנגדי מסקנות הוועדה ובראשם מנהיגי הפועלים בוודאי היקשה עליו, מה גם שמותר להניח כי לבו היה כל העת עם החלוצים בעמק יזרעאל יותר מאשר עם הנכבדים הלא-ציונים בניו יורק.¹¹⁹

3. התמיכה בקרן הקיימת. כנקודה זו היתה, כך נראה, אחדות דעים מוחלטת. הקרן הלאומית הזאת, שהיתה אחד המוסדות הציוניים הראשונים, נחשבה כמי שעוסקת בעניינים שבקודש ממש – גאולת ארץ ישראל הלכה למעשה. המלצותיה של הוועדה להעדיף יזמה פרטית בתחום רכישת קרקעות על המשך פעולתה נתקבלה ככל החוגים הציוניים כ"חילול הקודש". כפרפרזה על דברי ז'בוטינסקי

117. גורני, עמ' 82.

118. אב"ג, עמ' 12.

119. ראה אצל ברלין (הערה 116 לעיל): "שיחו ושינו עם המתיישבים [בארץ ישראל] היה אינטימי ומשמח את הלב יותר ממשאו ומתנו עם כמה מנציגיהן של החברות הכלכליות מאמריקה ואנגליה" (עמ' 88).

על דו"ח הוועדה לגבי הקיבוצים, אפשר לומר, כי הוועדה לא השכיחה להבין את תפקידי הקרן הקיימת ואת חשיבותה, ו"מכאן ראייה גם על הפטריוטיות שלה וגם על מומחיותה".

התוצאה היתה שנוצרה קואליציה מקיר אל קיר נגד המלצה זו של הוועדה, וברגע שנעקרה לבנת יסוד זו מן הקיר השלם שבנתה הוועדה, נתערער ממילא מעמדן של שאר הלבנים.

4. עמדת ה"ימין". עמדה זו תמונה לכאורה. ראינו לעיל, כי כמה מראשי ה"ימין" (הלא-רוויזיוניסטי) בארץ ישראל כמו סופרסקי, דיזנגוף, עובר בן-עמי ואף משה גליקסון, צידדו במסקנות כולן או ברובן. בישיבת הוועד הפועל הציוני, שדן כאימוצן של מסקנות אלה, היה על ראשי ה"ימין" בארץ ישראל ובתנועה הציונית בגולה להתמודד עם שלוש סוגיות שונות: א) הרחבת הסוכנות: ב) יחסם לדו"ח "ועדת הסוכנות"; ג) יחסם לוייצמן ולהנהלתו. אי הסכמה של גורמים שונים בציונות הכללית לסוגייה זו או אחרת גרמה לפיצול ניכר, ובסופו של דבר הובילה להתנגדות עזה לדו"ח הוועדה במתכונתו המוצעת. דומה היה המצב אצל "המזרחי". לרעת בן-גוריון, חלק מצירי "המזרחי" אמנם תמכו במסקנות הוועדה "נגד הפועלים ומפעלים", אך בשל חששם מהיסוד הפועלי שבתוכם, "הפועל המזרחי", נרתעו מתמיכה גלויה.¹²⁰

כך קרה, שבעוד שנציגי הפועלים הופיעו בנושא "ועדת הסוכנות" כאיש אחד, על אף שבנושאים אחרים לא היתה הסכמה מלאה בין ההתאחדות לפועלי ציון, היה ה"ימין" מפוצל, ובסיומם של הדיונים המרתוניים אף תמכו כל נציגיו בעיקור מסקנותיה של "ועדת הסוכנות" בכל הקשור לקבוצות, להתיישבות ולקרן הקיימת. מכחיזתם לפחות, הוליד ההר עכבר.

י. סיומה של הפרשה

הזיכוכים המרים נשכחו במהרה. וייצמן הצליח לשכנע את מרשאל, כי הריכוך בהמלצות הוועדה יניב תוצאות טובות בעבודה המעשית בארץ ישראל, וכין הצדדים סוכם על שורה של צעדים ברוח הגישה הזאת.¹²¹ שנה אחר כך (ב-1929) חזר רופין ותפס את מקומו כראש מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית, מה שמוכיח כי מדיניותו ההתיישבותית, ולא זו שהומלצה על ידי הוועדה, היא שזכתה לאמונה של ההנהלה. המדיניות ההתיישבותית בעשרות השנים הבאות היתה לפי

120. אב"ג, עמ' 4.

121. קאופמן, עמ' 76.

"הקו של רופין". יותר מזה: ההנהלה הציונית וכייתוד ד"ר וייצמן מיהרו להתנער מן המסקנות מעוררות המחלוקת. עשרה ימים אחרי סיום דיוני הוועד הפועל הציוני בברלין, הסתייג מהן עורך ביטאון התנועה, "העולם", משה קליינמן: כאשר אמרנו בשעתו, לא ראינו את הרו"ח של ועדת המומחים כ"תורה מסיני" לכל פרטיו, אבל ראינוהו בתור מצע חשוב לכיוון פעולה, שייתכן, וגם ראוי ורצוי, לתקנהו בכמה וכמה מפרטיו ולמנוע בעד הטעויות שהשתרכבו לתוכו...¹²²

שבויעים לאחר מכן הודה קליינמן, כי הגשמת הציונות אפשרית בעיקר באמצעות הפועלים, וכי יש זהות מוחלטת כמעט בינם לבין התנועה הציונית: אין אנו רוצים [...] שיישכח מלב הציבור הציוני בכל מקום שהוא כל עוצם מפעלם של הפועלים בתולדות ישובנו וכל אותו הערך שלהם בתור כוח יוצר ומפרה בתנועתנו, בהתגשמות מפעלנו, אשר לפי שעה לא עלה בירי שום סיעה אחרת להידמות אליו. על כך אמרנו תמיד וההרגשה שלנו: בציונות, גם מי שאינו סוציאליסטן, חייב לתמוך במשאלותיו של הפועל ואפילו לומר לו הרבה, מפני שהוא לפי שעה המשען הכי נאמן לעתידנו בארץ ומפני שהוא סמל המרץ וההתמסרות הלאומית בארץ.¹²³

תנועת הפועלים הארצישראלית, ובראשה אחרות העבודה, שעמדה בראש הסתדרות העובדים מאז 1920, קיבלה כאן לגיטימציה מלאה להיות הזרוע העיקרית של התנועה הציונית בהקמת ארץ ישראל היהודית. היה בכך גם משום מתן אישור ל"עקרון ראשון במעלה של 'אחרות העבודה' שקבע, כי יש זהות בין האינטרסים המעמדיים של הפועלים והאינטרסים של הלאום, בין ציונות לסוציאליזם."¹²⁴ מבהינתה של תנועת הפועלים היתה הפרשה כולה בבחינת "מעז יצא מתוק". יש כאן מעין "קללת בלעם" מודרנית. "ועדת הסוכנות" שמצאה לנכון להטיל יותר מדופי אחר בבניין "ארץ ישראל העובדת" בכלל וההתיישבות השיתופית בפרט, וקראה לאימוצן של דרכים קפיטליסטיות רציונליות בכלכלה ובחברה היהודית בארץ, גרמה דווקא להישולם של כל אותם גופים ומסגרות שבאה לקעקע: הקרן הקיימת, ההסתדרות, ההתיישבות השיתופית.

יותר מזה: דו"ח הוועדה, שנדחה ברובו לאחר מאמצים כבדים ביותר, עורר במנהיגות תנועת העבודה חשש מפני אפשרות שגם בעתיד הקרוב או הרחוק יהיה מי שינסה להטיל ספק בדרך בנייתה של הארץ. כדי לעמוד בפרץ היה צורך לנקוט

122. העולם, 10.8.1928.

123. שם, 24.8.1928.

124. י. שפירא, אחרות העבודה ההיסטורית, תל אביב 1975, עמ' 187.

שני צעדים, שאכן הוצאו מן הכוח אל הפועל בשנים הבאות: א) ליצור בארץ ישראל כוח פוליטי גדול, שיהיה הומיננטי בכניית הארץ כרוה תנועת העבודה (הקמת מפא"י בתחילת 1930): וב) להמשיך לצעד הראשון – “כיבוש הציונות”, כדי לרענן את שורות התנועה, לחזקה, ולהפעילה שלא לפי העקרונות המקובלים על “הוורבורגים והמלצ'טים”.

במבט לאחור ניתן לקבוע בוודאות, כי כתחום אחר לפחות טענה הוועדה להלוטין: הזותה הקודרת לגבי ההתיישבות השיתופית, ובעיקר לגבי הקיבוצים הגדולים – נתברתה. לעומת זאת, על אף ההתקפות העזות עליה, נתקבלה – אפילו בתנועת העבודה – תפיסתה כי ל“כלכלה ההירואית” של השנים 1920-1927 סיכונים גדולים מסיכויים וכי יש לאמץ שיטות כלכליות רציונליות. הוועדה הואשמה – בצדק רב – כי ביקשה לשפוך את התינוק עם המים. תנועת העבודה נחלצה להגן על ה“תינוק” – מפעל ההתיישבות, ותוך כרי כך על עצמה, כגוף המייעד עצמו להוביל את הפועלים, ואחר כך את העם היהודי כולו, לארץ ישראל. במאבקה זה זכתה להצלחה גדולה משקיוותה: התנועה הציונית, שעד אז פסחה על שתי הסעיפים, מצאה את עצמה מחויבת להתייצב כריש גלי מאחורי אחד המחנות, והיא העדיפה את ה“שמאל” על ה“ימין”. יש לראות אפוא בכיטולן המעשי של כמה מן ההחלטות המרכזיות של “ועדת הסוכנות” כמושב הוועד הפועל הציוני בברלין (יולי 1928) אבן-מיל ראשונה כדרכה של תנועת העבודה להגמוניה בתנועה הציונית.

